

RAPPORT

TOFTAHOLM

FÖRDJUPAD BESKRIVNING AV EN KULTURMILJÖ AV
RIKSINTRESSE

Toftaholm [G14] – Fördjupad beskrivning av en kulturmiljö av riksintresse

Framställt av: KMV forum AB, Bäckaby Landskap och WSP group
www.kmvforum.se; <http://www.wspgroup.com/sv/WSP-Sverige/>
Uppdragsansvarig: Mia Björckebaum, KMV forum
Medverkande: Emy Lanemo, KMV forum
Stefan Höglén, Bäckaby Landskap
Cecilia Lindqvist, WSP group

Beställning: Länsstyrelsen i Kronobergs län
Länsstyrelsen i Kronobergs län
351 86 VÄXJÖ
Telefon 010 223 70 00

November 2015

Rapporten kan laddas ner från Länsstyrelsens webbplats
www.lansstyrelsen.se/kronoberg under Publikationer/Kulturmiljö

KMV forum.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Kortfattad överblick	4
<i>Sammanfattning</i>	5
<i>Riktlinjer</i>	6
Bakgrund	9
<i>Riksintresseprojektet</i>	9
<i>Vad är en riksintressant kulturmiljö?</i>	10
<i>Utgångspunkterna i Toftaholm</i>	11
<i>Planläge, program och övrig lagstiftning</i>	11
<i>Den regionala skalan: Västra Kronoberg</i>	14
En utsatt gränsbygd fram till 1600-talets mitt	16
<i>Den lokala skalan</i>	17
Landskapet idag	18
Kort historik	21
En gränsadel med nära koppling till krigen	24
En herrgårdsbygd laddad med sägner	26
En av flera militärhistoriska miljöer längs med Lagan	28
<i>Bedömning</i>	31
Miljöns riksintressanta värde	31
Andra riksintressanta militärhistoriska miljöer	32
Fysiska uttryck i landskapet	34
<i>Riktlinjer</i>	35
<i>Förslag på ändringar</i>	39
Konsekvenser	40
Källförteckning	42

KORTFATTAD ÖVERBLICK

Toftaholm [G 14] (Dörarps sn)

Motivering:

Fornlämningsmiljö från brons- och järnålder i kommunikationsstråk vid sjön Vidöstern med lämningar efter befästa anläggningar både från medeltid och från 1600-talet. (Kommunikationsmiljö, Skansmiljö, Borgmiljö, Herrgårdsmiljö, Odlingslandskap).

Uttryck för riksintresset:

Rösen och skålgropsförekomst från bronsåldern, ett yngre järnåldersgravfält med högar och en runsten. Lämningar efter en befäst senmedeltida sätesgård på "Stenhusholmen" mitt för Toftaholm samt efter en skans från 1650-talet. Herrgårdsanläggning med byggnader från 1700-talet till 1900-talet i strängt symmetrisk uppbyggnad. Odlings- och betespräglad landskap med sentida mossodlingar vid inägomarkernas periferi.

SAMMANFATTNING

Toftaholm är ett av Ljungby kommuns åtta riksintressen för kulturmiljövården, och en av miljöerna längs den fornlämningsrika Lagadalen. Miljön ligger i Finnvedens gamla centralbygder, invid en kommunikationsmiljö med lång kontinuitet där sträckningar från såväl Lagastigen, gamla Riksettan och Riksettan är väl synliga. Riksintresset består av en herrgårdsmiljö med byggnader från 1700-1900-tal med omkringliggande herrgårdsskapslandskap och lämningar efter en befäst medeltida gård på Stenhusholmen strax invid Toftaholm. Inom riksintresset finns även lämningarna efter Tofta skans, uppförd 1657. Landskapet är mycket fornlämningsrikt och visar på en kontinuerlig bosättning från stenålder och framåt. Utanför nuvarande riksintresse finns flera lämningar som vittnar om områdets utsatthet under de svensk-danska krigerna från medeltid till 1600-tal, bland annat en borglämning vid Vidösterns sydspets, Danaborg eller Torsborg, och flera platser och minnesmärken med koppling till krigerna.

Toftaholm är en av de miljöer i länet som tydligast och mest koncentrerat återspeglar gränsbygdens utsatthet under de upprepade krigerna mellan den svenska och danska kronan. Landskapet återspeglar på ett mångfacetterat sätt medeltidens och 1500-1600-talens krig. Miljön är i sin helhet belägen invid det nationellt viktiga kommunikationsstråket Lagastigen, en lokalisering som gjorde att platsen var både strategisk och särskild utsatt under krigstider. De militärhistoriska lämningarna efter Tofta skans ingår i ett band av typiskt stjärnformade skansar vilka uppfördes i Markaryd och längs med Lagadalen under det krig som skulle leda fram till freden i Roskilde (1657-58). Toftaholms herrgårdsmiljö har i sig en tydlig koppling till krigerna, men bör även bedömas såsom riksintressant i sin egenskap av en av länets större herrgårdar. I Toftaholm, liksom i de riksintressanta herrgårdsmiljöerna Bergkvara och Jät är utvecklingen från en perifert belägen medeltida sätesgård till ett centralt placerat säteri särskilt tydlig.

Det finns ca 25 riksintressen i södra Sverige som helt eller delvis motiveras av och innehåller fysiska spår efter de dansk-svenska krigerna. I Kronoberg som, precis som de övriga länen i Södra Sverige, utgjort en tidvis mycket ansatt gränsbygd finns inget riksintresse där den militärhistoriska aspekten uttalat utgör motivet. Toftaholm är det riksintresse där militärhistoriska anläggningar, tillsammans med en fornlämningsrik herrgårdsmiljö, tydligast utgör en del av motivet.

Nuvarande riksintressebeskrivning inbegriper kommunikationsmiljön, herrgården och de militärhistoriska lämningarna, men fokuserar framförallt på områdets fornlämningsbild, utan att belysa fornlämningarnas samband sinsemellan eller med omgivande landskap. En justering av riksintressebeskrivningen som innebär att ett större fokus riktas mot miljöns militärhistoriska lämningar och dess samband med herrgårdsmiljön föreslås därför.

RIKTLINJER

Att ta tillvara ett riksintresse i planering eller projektering handlar dels om att utnyttja värdenas potential för en hållbar utveckling, dels om att förhindra påtaglig skada. En åtgärd får, enligt miljöbalken 3 kap 6 §, inte leda till att riksintresset påtagligt skadas. Samtidigt bär ett riksintresse på resurser och möjligheter som ska tas tillvara i samhällsplaneringen. Följande riktlinjer ger ett antal exempel på hur skada kan undvikas, och miljön vårdas, stärkas och utvecklas:

- Bebyggelse eller verksamhet som i skala, karaktär eller lokalisering inkräktar på Toftaholms relativt ensamliggande läge och dominans i landskapet kan medföra påtaglig skada. Mindre avstyckningar utanför den öppna odlingsmarken kan sannolikt genomföras utan att skada miljöns läsbarhet. Skala, lokalisering och utformning är i dessa fall en viktig aspekt.
- Bebyggelse som hindrar den visuella kontakten mellan Toftaholm och stenhuset, eller som minskar de öppna utblickarna från herrgården ut mot Vidöstern och omkringliggande holmar riskerar att medföra påtaglig skada.
- Bebyggelse eller andra verksamheter som inkräktar på Danaborgs och Tofta Skans långa utblickar över landskapet, eller kontakten mellan befästningarna och intilliggande vattendrag och vägar riskerar att medföra påtaglig skada. (Enligt föreslagen utvidgning)
- Bronsåldershög, höggravfält, runsten, Tofta skans, Danaborg och lämningar efter de två befästa gårdarna på Husholmen respektive Stenhusholmen tillhör riksintressets bärande värden. Tillstånd enligt 2 kap KML om att rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra en av riksintressets fornlämningar bör i regel inte beviljas. Utgrävningar som syftar till forskning kan genomföras under förutsättning att undersökta element återställs. (Enligt föreslagen utvidgning)
- Bebyggelse eller andra verksamheter som innebär att de sågenomspunna platserna inte längre kan uppfattas riskerar att medföra påtaglig skada. I Krigadal är det viktigt att landskapet även fortsättningsvis utgörs av öppen jordbruksmark. Överföring av odlingsmark till skogsmark, bebyggelse eller andra åtgärder som ändrar miljöns karaktär på ett genomgripande sätt bör undvikas. Bebyggelse på den höjd som kallas Danagrav bör undvikas. (Enligt föreslagen utvidgning)
- Vidgning av vägen eller andra åtgärder inom vägområdet som ger vägen ett mer storskaligt uttryck eller skapar barriärer mellan vägen och

omkringliggande landskap kan medföra påtaglig skada. Utformningen är vid sådana åtgärder en viktig fråga

- Spår av tidigare vägsträckningar med tillhörande element, såsom vägstenar, väghållningssten, trädrader, brofästen ska bevaras. De spår av tidigare vägsträckningar och tillhörande element som finns i Toftaholms historiska hagmarker är inte registrerade i FMIS, detta bör åtgärdas.
- Den utpräglade jordbruksbygden tillhör ett av riksintressets värden. Överföring av odlingsmark till skogsmark, samlad villabebyggelse eller liknande åtgärder som ändrar miljöns karaktär av odlingsbygd kan, beroende på omfattning och lokalisering, medföra påtaglig skada.
- Fortsatt fornvård är grundläggande för att miljöerna ska vara syn- och upplevelsebara.

1. Ruinen efter den befästa gården på Stenhusholmen. I siff, för medeltida sätesgårdar, typiska läge på en holme är ruinen väl synlig från herrgården.
2. I de ädellövsrika hagmarkerna går sträckningen av den gamla riksettan. Vägstolpar, vägsräckning, milsten och brofästet är några av spåren.
3. Skansen, men sin typiska sjöfästform, ligger strategiskt placerad invid gamla landsvägen och Toftaåns utlopp i Vidöstern. Från den högt belägna skansen ges utblickar över omkringliggande landskap.

Riksintresse för kulturmiljövård Toftaholm [G 14] (Dörarp sn)

Motivering:

Fornlämningsmiljö från brons- och järnåldern i kommunikationsstråk vid sjön Vidöstern med lämningar efter befästa anläggningar både från medeltid och från 1600-talet. (Kommunikationsmiljö, Skansmiljö, Borgmiljö, Herrgårdsmiljö, Odlingslandskap).

Utryck för riksintresset:

Rösen och skålgropsförekomst från bronsåldern, ett yngre järnåldersgravfält med högar och en runsten. Lämningar efter en befäst senmedeltida sätesgård på "Stenhusholmen" mitt för Toftaholms amt efter en skans från 1650-talet. Herrgårdsanläggning med byggnader från 1700-talet till 1900-talet i strängt symmetrisk uppbyggnad. Odlings- och betespräglat landskap med sentida mossodlingar vid inögomarkernas periferi.

Ett urval riktlinjer:

- Bebyggelse eller verksamhet som i skala, karaktär eller lokalisering inkräktar på Toftaholms relativt ensamliggande läge och dominans i landskapet kan medföra påtaglig skada. Mindre avstyckningar utanför den öppna odlingsmarken kan sannolikt genomföras utan att skada miljöns läsbarhet. Skala, lokalisering och utformning är i dessa fall en viktig aspekt.
- Bebyggelse som hindrar den visuella kontakten mellan Toftaholm och stenhuset, eller som minskar de öppna utblickarna från herrgården ut mot Vidöstern och omkringliggande holmar riskerar att medföra påtaglig skada.
- Bebyggelse eller andra verksamheter som inkräktar på Tofta Skans långa utblickar över landskapet, eller kontakten mellan befästningen och inliggande vattendrag och vägar riskerar att medföra påtaglig skada.
- Bronsåldershögar, högar, gravfält, runsten, Tofta skans och lämningar efter de två befästa gårdarna på Husholmen respektive Stenhusholmen tillhör riksintressets bärande värden. Tillstånd enligt 2 kap KML om att rubba, ta bort eller på annat sätt ändra en av riksintressets fornlämningar bör i regel inte beviljas.

BAKGRUND

RIKSINTRESSEPROJEKTET

Länsstyrelsen i Kronobergs län arbetar, sedan 2008, med att förbättra informationen kring länets kulturmiljöer av riksintresse. Tjugo riksintressen har hittills fördjupats, och två utredningsområden – Hohult i Uppvidinge kommun och Ängsfruktodlingarna i Tingsryd kommun har utretts och av Riksantikvarieämbetet beslutats som riksintressen. Parallellt med framtagandet av kunskapsunderlag har även tre intervjuundersökningar genomförts med länets kommuner angående hanteringen av dessa områden. Undersökningarna har visat att kommunerna generellt upplever eller har upplevt svårigheter i samband med planering inom riksintressanta kulturmiljöer. Man har därför efterfrågat förtydligande av riksintressenas motivering, värdekärnor och avgränsning. Genom intervjuundersökningarna upprättades även en prioriteringslista över länets mest utsatta riksintressen.

Under åren 2015-2017 genomför konsultföretagen KMV forum, Bäckaby landskap och WSP group fördjupningar för sammanlagt fjorton riksintressen på uppdrag av Länsstyrelsen. Dessa fjorton riksintressen utgör de resterande riksintressen i länet som ännu saknar fördjupade underlag. Arbetet utförs efter den dialogmodell som har utarbetats och använts av Länsstyrelsen i de tidigare fördjupningsarbetena. Modellen lägger fokus på en dialog mellan stat och aktuella kommuner, och fördjupningen framställs muntligt för folkvalda och tjänstemän vid respektive kommun. Utöver den muntliga presentationen tas också en skriftlig rapport samt en affisch fram, där riksintressets värden på ett kondenserat sätt presenteras tillsammans med de riktlinjer som utredningen resulterat i.

Fördjupningen utgår från Riksantikvarieämbetets motivtext och befintligt källmaterial. Användningen av bilder och kartmaterial är central i Länsstyrelsens presentationsmodell, och syftar till att förbättra dess pedagogiska kvalitet. Föreliggande rapport baseras på den muntliga presentationen, och utgör den skriftliga redovisningen av den fördjupade beskrivningen.

VAD ÄR EN RIKSINTRESSANT KULTURMILJÖ?

Kulturmiljövårdens totalt ca 1650 riksintressen spänner över en långs tidsrymd, från forntida boplatsområden till efterkrigstidens förortsmiljöer och omfattar ett brett urval av miljöer som innefattar såväl landsbygd som stadslandskap. De riksintressanta kulturmiljöerna är miljöer där ett betydelsefullt historisk skeende eller företeelse särskilt väl går att utläsa eller uppleva i dagens landskap. Sammantaget ska de ge en bred, nyanserad och övergripande bild av samhällets historia och de ska belysa ett brett spektrum av tidsperioder, utvecklingsskeden och händelser som har varit av betydelse för samhällsutvecklingen.

Det är sammansatta miljöer där landskapet, bebyggelse av olika slag, kommunikationsstrukturer eller andra fysiska uttryck tillsammans bildar en komplex helhetsmiljö.

Riksintressen för kulturmiljövården är områden som förändras i takt med samhällsutvecklingen, men där de kulturhistoriska värdena ska utgöra en särskilt tungt vägande aspekt vid beslut om ändrad markanvändning. Dessa områden bär på resurser och möjligheter som inte bara ska skyddas från skada, men också tas tillvara som de resurser de är i samhällsutvecklingen. Hushållningsbestämmelserna utgår från att olika aktörer genom god planering och hänsyn så långt möjligt ska hushålla med mark- och vattenområden och den fysiska miljön i övrigt.

Miljöbalkens hushållningsbestämmelser

Hänsyn till kulturmiljöer av allmänt intresse och av riksintresse regleras i de s.k. hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap. miljöbalken (1998:808).

Bestämmelsernas syfte är att ge stöd i avgörandet av hur mark- och vattenområden ska användas, och reglerna ska tillämpas så att en god hushållning främjas.

Bestämmelserna om 3 och 4 kap. miljöbalken aktiveras endast vid *ändrad* markanvändning, och kan därför inte användas för att upphäva en pågående verksamhet. De ska tas i beaktande vid vissa beslut eller tillståndsprövningar enligt bl.a. plan- och bygglagen och miljöbalken.

Miljöbalkens 3 kapitel 6 § avser sådana kulturmiljöer som anses särskilt värdefulla från en nationell synpunkt och som därför ska skyddas mot åtgärder som *påtagligt* kan påverka eller skada områdets karaktär. Uttrycket *påtagligt skada* avser sådana åtgärder som kan ha en bestående negativ inverkan eller tillfälligt ha en mycket stor negativ inverkan.

6§ Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

UTGÅNGSPUNKTERNA I TOFTAHOLM

I Ljungby kommun finns åtta riksintressen för kulturmiljövård. De är framförallt lokaliserade till Finnvedens gamla centralbygd kring Ljungby, från Bolmen i väst till Stensjön i öst och längs Lagadalen från Toftaholm i norr till Hamneda i syd. Fornlämningsbilden är central i alla riksintressen, med undantag för lagaskifteslandskapet runt byarna Hörda-Klövaryd. Övriga sju riksintressen ligger längs Lagadalen eller runt Bolmen, två mycket fornlämningsrika bygder med lämningar från framförallt järnålder. Fördjupade beskrivningar har tidigare tagits fram för Hamneda, Hörda-Klövaryd, Hallsjö och Trotteslöv-Össlöv-Fallnaveka.

Länsstyrelsen har beställt en fördjupning av återstående fyra riksintressen i Ljungby kommun. Ljungby kommun har i Länsstyrelsens intervjuundersökningar uppgett att de anser att ett generellt behov av att förtydliga riksintressenas värden inom kommunen finns. Man har även uppgett att merparten av kommunens riksintressen sällan är föremål för planläggning eller något exploateringstryck. Man har däremot upplevt att flera av miljöerna är svåra att förstå eller uppskatta visuellt, särskilt fornlämningsmiljöerna, och att det därför kan vara svårt att argumentera för miljöernas värden i relation till andra intressen.

PLANLÄGE, PROGRAM OCH ÖVRIG LAGSTIFTNING

Ljungby kommuns översiktsplan, antagen 2006, anger att kommunens kulturmiljöprogram ska beaktas vid detaljplanering och bygglov samt att dialog tidigt ska föras med Länsstyrelsen och Smålands museum vid utveckling inom en utpekad kulturmiljö. Riksintresset Toftaholm behandlas i kapitlet om kulturmiljö. Kommunens allmänna ställningstagande gällande riksintressen för kulturmiljövård anger att:

Vid åtgärder inom riksintressen för kulturmiljövård kommer kommunen att i ett tidigt skede föra en dialog med Smålands museum och länsstyrelsen om hur man bör gå tillväga för att ta tillvara kulturvärdena. I några områden kan stödjandet av pågående markanvändning vara ett sätt att bibehålla värdena. Inom områden av riksintresse kan en utveckling ske under förutsättning att den sker på sådant sätt att riksintressets värde inte får påtagligt skadas.

Toftaholm är inte utpekad som särskilt område för landsbygdsutveckling i strandnära läge i kommunens LIS-plan. Kommunens vindkraftsplan från 2009 anger att riksintressen för kulturmiljövård generellt är mindre lämpliga för vindkraftsutbyggnad. Ett mindre område i riksintressets sydvästra del är detaljplanlagt och består av ett antal fritidshus längs med Vidösterns strand, samt en campingplats.

Sjön Vidöstern utgör i sin helhet riksintresse för friluftslivet (3 kap 6§ mb), och en större del av Vidösterns östra strand omfattas av riksintresse för naturvärden (3 kap 6§ mb). Områdets rika naturvärden, framförallt kopplade till

kulturlandskapets odlings- och betesmarker, har gett upphov till att stora delar av Toftaholms historiska odlingsmarker utgör naturreservat (naturreservatet Toftaholm). Flera av öarna i sjön Vidöstern utgör likaså naturreservat (naturreservatet Färjansö-Långö). Stora delar av de båda naturreservaten är även utpekade som Natura 2000-områden, och den södra delen av riksintresset Kulturmiljövård är föreslaget som Natura 2000-område av Länsstyrelsen i Kronoberg (se karta).

Kulturmiljön är utpekad som värdefullt område i såväl det regionala kulturmiljöprogrammet som det kommunala.

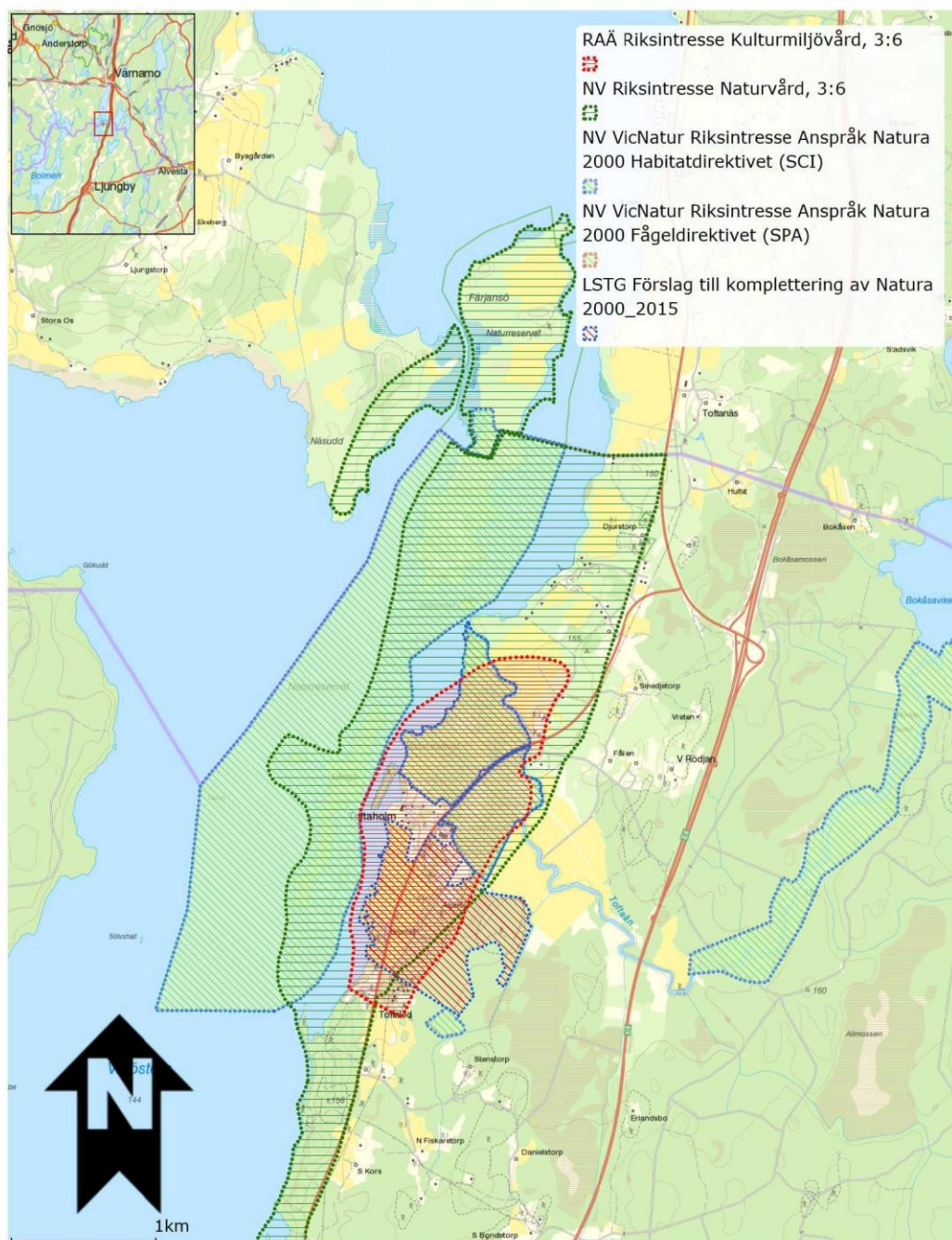

Fig 2. Överlappande riksintressen och Natura 2000-områden. Källa: LST Kronoberg, WebbGIS

NATURRESERVATEN FÄRJANSÖ-LÅNGÖ OCH TOFTAHOLM

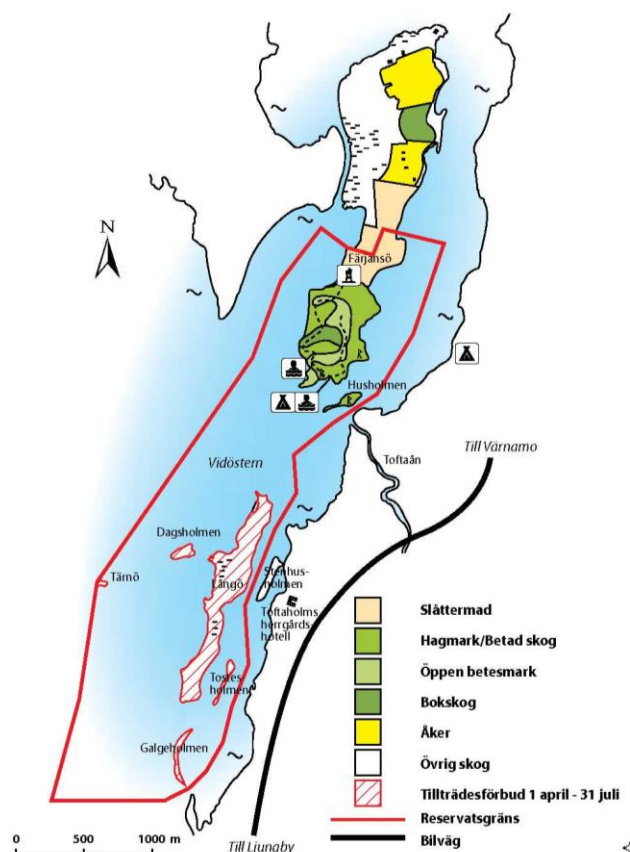

Fig. 3. Naturreservatet Färjansö-Långö

Naturreservatet instiftades 2001 och omfattar 421 ha. Reservatet omfattar ett antal öar i sjön Vidöstern. Inom reservatet finns en stor variationsrikedom. Naturen är omväxlande med både urskogsliga barrskogar, lövsumpskogar och betade skogar, hagmarker och slättermader där en lång kontinuitet av mänskligt brukande har format landskapet. Reservatet omfattar Husholmen, en ö med lämningar efter en befäst medeltida gård, belägen vid Toftaåns mynning ca 1 km norr om Toftaholm.

För mer information om reservatets skötsel föreskrifter, se länsstyrelsens hemsida. Källa: lansstyrelsen.se/kronoberg

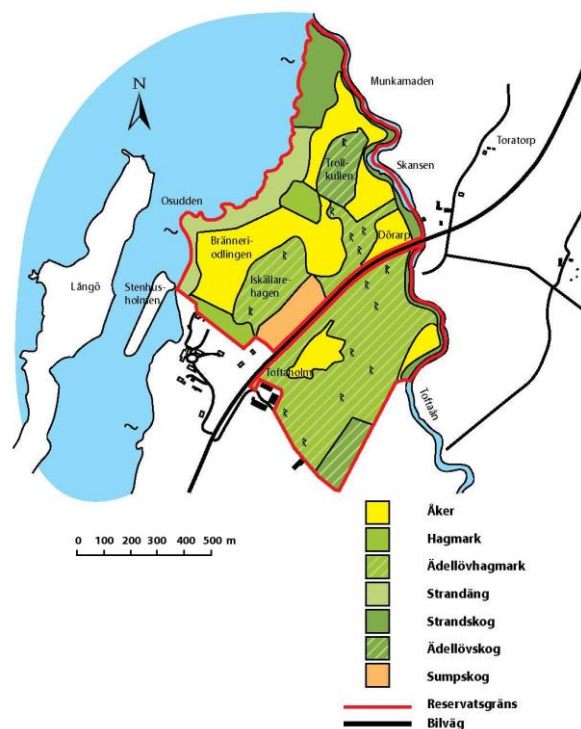

Fig. 4. Naturreservatet Toftaholm

Naturreservatet instiftades 1996 och omfattar 83 ha. Reservatet omfattar de gamla inägorna till Tofta by och Toftaholms herrgård, och innefattar odlingsmarken, betesmark med ett stort antal äldre ekar samt betad lövskog och stränder. Inom området finns ett stort antal kulturhistoriska lämningar, bland annat gravfält och färdvägar.

För mer information om reservatets skötsel föreskrifter, se länsstyrelsens hemsida. Källa: lansstyrelsen.se/kronoberg

KULTURHISTORISK ANALYS

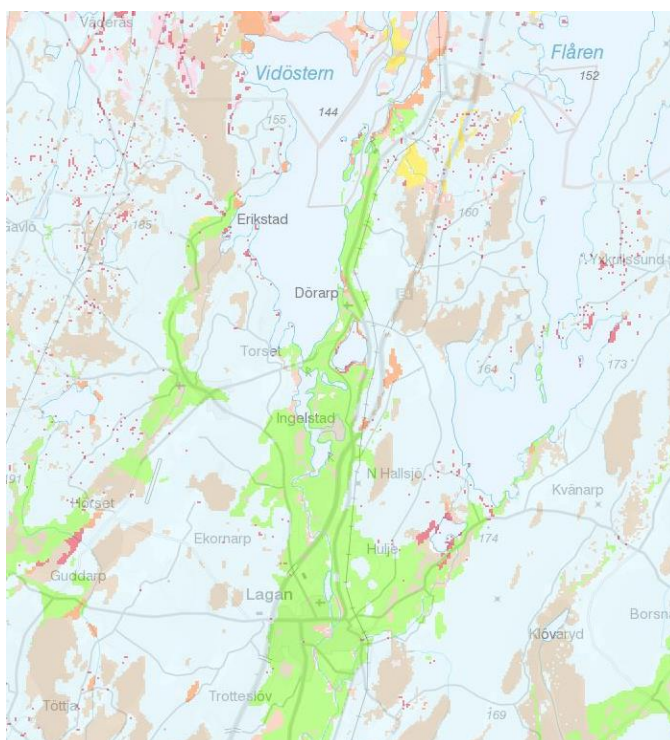
DEN REGIONALA SKALAN: VÄSTRA KRONOBERG

Ljungby kommun ligger på den norra delen av Sunnerboslätten, där sjöar, myrar och dalgångar utgör öppna landskapsrum i ett annars skogsdominerat landskap. Bolmsån, Lagan och Prästebodaån löper genom landskapet i nord-sydlig riktning, och i dalgångarna består marken av glaciala sjösediment som har gett upphov till bördiga jordbruksområden. Längs med dalgångarnas sedimentjordar sträcker sig rullstensåsar, till vilken vägar och bebyggelse ofta lokaliserats. Kombinationen av bördig odlingsmark och goda kommunikationer har lett till att regionens större samhällen främst lokaliserats till Lagans dalgång. Västra Kronoberg är fornlämningsrikt - området utmärker sig bland annat genom sin höga andel höggravfält från yngre järnålder - och även fornlämningarna koncentreras framförallt till Lagadalen mellan Vidöstern i norr och Hamneda i söder, till Prästebodaån samt till området runt Bolmen.

Toftaholm är beläget i länets norra delar av Lagadalen, invid sjön Vidöstern där Lagan rinner igenom. Herrgårdslandskapet ligger på en förhållandevis smal landtunga mellan Vidöstern och sjön Flåren. Väster och öster om Lagan går flera generationer av nationellt viktiga kommunikationsstråk som delvis löper parallellt, delvis överlappar varandra. Dessa passerar strax öster om Toftaholm. Här löpte Lagastigen, sedan förhistorisk tid en av Sveriges viktigaste farleder mellan Götaland och kontinenten. Sträckan har därmed utgjort en viktig kommunikationsled från Lagastigen, till 1600-talets landsväg, 1900-talets Riksettan och dagens E4:a mellan Helsingborg-Stockholm.

Fig 5. Grönt fält visar sedimentjordarnas utbredning längs Lagadalen. Toftaholm ligger i den nordliga utkanten av Lagadalens goda odlingsmarker.

Lagadalens sedimentjordar består av så kallade issjösediment. När isen drog sig tillbaka bildades på vissa platser ovanför högsta kustlinjen så kallade issjöar som dämades upp mellan den retiranderande inlandsisen och dalsidorna. På botten av dessa sjöar avsattes finkorniga sediment. När isen försvann tappades sjöarna och deras yta sjönk snabbt. I exempelvis Småland och Jämtland finns områden med sådana issjösediment som ofta nyttjas för odling. Värends centralbygder mellan Helgasjön och Åsnen består av samma sorts issjösediment. Källa: SGU

Kronobergs län utmärks i sin helhet av två historiska centralbygder, ett i väster som i stora drag breder ut sig kring Ljungby med omnejd och ett i öster kring Växjö och Alvesta. Den västra centralbygden motsvarar de centrala delarna av det medeltida landet Finnveden, och det östra motsvarar Värends mest centrala delar. Frälsets utbredning i Kronoberg har, sedan medeltiden, varit relativt omfattande och framförallt koncentrerats till Värends och Finnvedens centralbygder. Stormaktstiden innebar att antalet herrgårdar mångdubblades och i Kronoberg fanns vid 1600-talets slut minst ett säteri i varje socken. 1600-talets säterier grundades i många fall på gammal frälsejord, men till skillnad mot de medeltida sätesgårdarna så etablerades säterierna i anslutning till den odlade bygdens centralområden och ofta i ett iögonfallande läge, gärna på en höjd med vida utblickar över odlingslandskapet eller en sjö eller vattendrag.

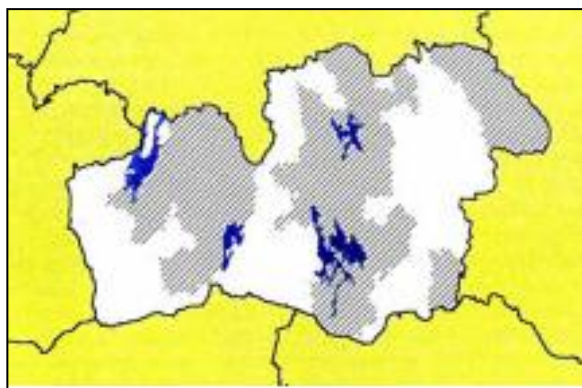

Fig. 6. De gråa fälten markerar frälsets utbredning vid medeltidens slut.

Källa: Stefan Höglin, Länsöversikt Kronobergs län, 1998.

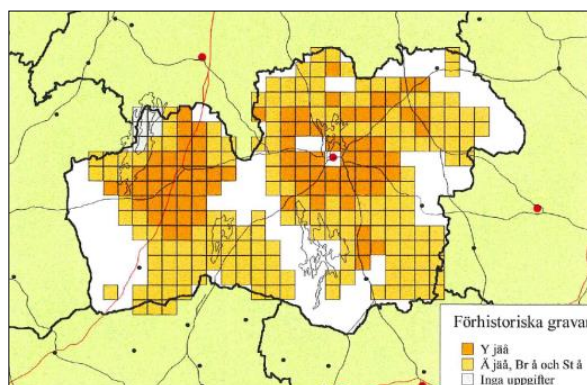

Fig 7. De förhistoriska gravarnas ålder och utbredning. Centralbygderna i Finnveden (västra Kronoberg) och Värmland (östra Kronoberg) framträder tydligt.

Källa: Stefan Höglin, Länsöversikt Kronobergs län, 1998.

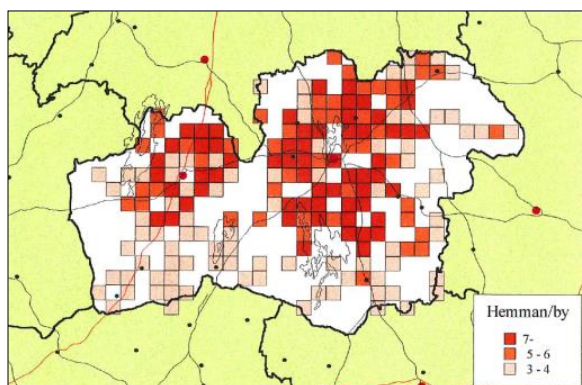

Fig 8. Byarnas storlek och utbredning. Rekonstruerade utifrån fastighetsbeteckningen på ekonomiska kartan 1950.

Källa: Stefan Höglin, Länsöversikt Kronobergs län, 1998.

EN UTSATT GRÄNSBYGD FRAM TILL 1600-TALET MITT

Gränsläget i det svenska rikets södra utmark satte mer än något annat sin prägel på Värends och Finnvedens historia fram till 1600-talets mitt. Hotet om härjningar var överhängande i tider av konflikter mellan de svenska och danska rikena, men trupperna tärde också hårt på böndernas samlade förråd i logar, lador och visthusbodar. Samtidigt har gränsbygdernas adel och bönder slutit gränsfreder i olika former och upprätthållit kontakter och handel under och mellan krigen.

De stora nordsydliga kommunikationsstråken såsom Nissastigen och Lagastigen användes återkommande för truppers förflyttningar, och de omkringliggande landskapen var ofta särskilt utsatta under krigstider. Det första kriget där det är möjligt att genom kronans räkenskaper få en ingående bild av hur härjningarna drabbade gårdar och bönder på den svenska sidan av riksgränsen är det Nordiska sjuårskriget (1563-1570). Detta krig framstår också som den konflikt som gav de svåraste konsekvenserna för gränsbygdens invånare. Kriget var både långvarigt, utkämpades av större trupper än de medeltida konflikterna och härjningar ingick systematiskt i krigsföringen på ett annat sätt än i de tidigare krigen. Sunnerbo drabbades särskilt hårt, och i de södra socknarna (Såsom Markaryd, Traryd, Hamneda, Lidhult) brändes och plundrades över $\frac{3}{4}$ av gårdarna under krigets inledande år. När de danska trupperna drog sig tillbaka genom Lagadalen under året 1568 användes den brända jordens taktik, och merparten av gårdarna utmed Lagastigen brändes. Nedbrunna gårdar på både de svenska och danska sidorna om riksgränsen byggdes i allmänhet snabbt upp igen, men ruiner efter kyrkor, borgar eller befästningar är spår av de dansk-svenska krigen som på sina platser fortfarande kan ses i landskapet idag. Hallsjö kyrkoruin strax söder om Toftaholm och Toftaholms stenhus är exempel på sådana ruiner i Sunnerbo.

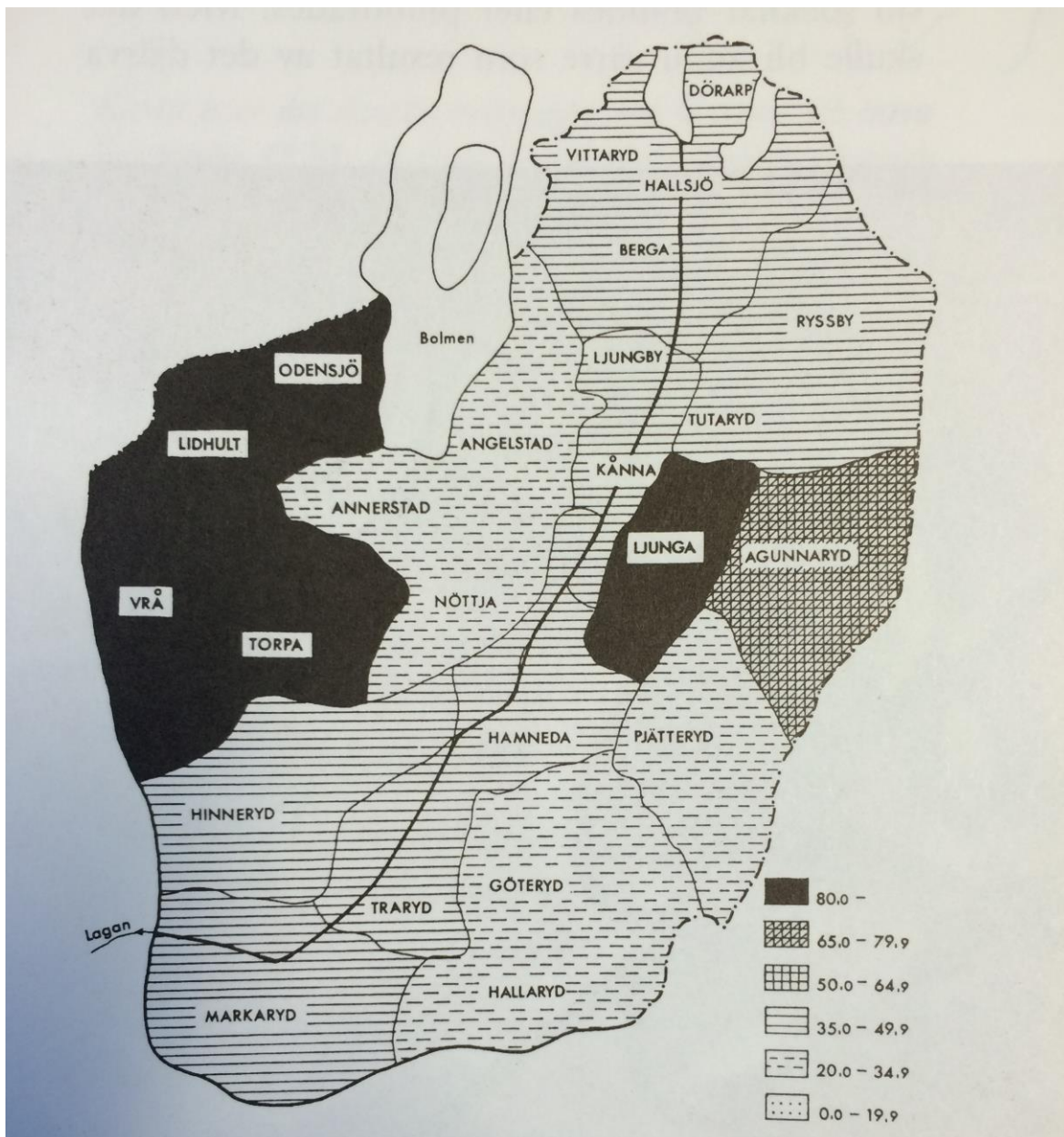

Fig 9. Kartan visar Nordiska sjuårskrigets verkningar för Sunnerbo i form av andelen gårdar som 1570 var skattebefriade till följd av härjningar och utarmning. Socknen Södra Ljunga drabbades av en systematisk ödeläggels, och socknens samtliga gårdar brändes vintern 1568. Socknarna längs med Lagastigen fick upp till 50 % skatteavkortning som en följd av deras utarmning under kriget.

Källa Eva Österberg 1971, Landen kring Sjöarna, Lennart Johansson (red.), sid 131.

DEN LOKALA SKALAN

LANDSKAPET IDAG

Toftaholm ligger utmed sjön Vidösterns östra strand. Området är svagt kuperat och består av en herrgårdsdominerad bebyggelsemiljö, samt ett odlingslandskap med flacka sedimentjordar och öppen betesmark, betad lövskog och betade stränder. Landskapet vid Toftaholm ingår i det stråk av isälvsediment som följer Lagans dalgång och som gett upphov till västra Kronobergs bättre odlingsmarker. Åkermarkerna är därför i stort sett fria från landskapselement som rösen eller stenmurar. De öppna odlingsmarkerna kringgärdas av svagt sluttande och öppna betesmarker och betad lövskog där ett stort antal grova ekar är särskilt karaktärsskapande.

Fig 10. Flygbild över Toftaholm, Länsstyrelsen Kronoberg.

Herrgårdsbebyggelsen ligger vid Vidösterns strand, och från huvudbyggnaden ges långa utblickar över Vidöstern, Långön och Stenhusholmen. Ruinerna efter den medeltida befästa gården ligger väl synliga, placerade på Stenhusholmen strax utanför strandkanten. På husholmen, ca 1 km norr om Toftaholm och vid Toftaåns mynning, ligger troliga lämningar efter en tidigare medeltida befäst gård

med husgrunder, källare, brunn och stenvallar. Bebyggelsen i området består, förutom av byggnaderna kring herrgårdens huvudbyggnad, av ett flertal torp söder och norr om riksintresset vilka hört till herrgården. I riksintressets södra del finns ett flertal fritidshus och fritidshusområden, där Toftaled är det största samlade, samt en camping. Invid Toftaån, i riksintressets norra del, finns Tofta kvarn. Den nuvarande kvarnbyggnaden härstammar från tidigt 1800-tal och har restaurerats under 1990-talet, invid kvarnen ligger en sentida mjölnarbostad. Strax öster om Vidösterns strand sträcker sig väg 557, gamla Riksettan, i nordsydlig riktning. I hagmarkerna öster om vägen finns spår av såväl Riksettans tidigare sträckning som av 1600-talets landsväg. Vid övergången över Toftaån finns rester av de gamla brofästena.

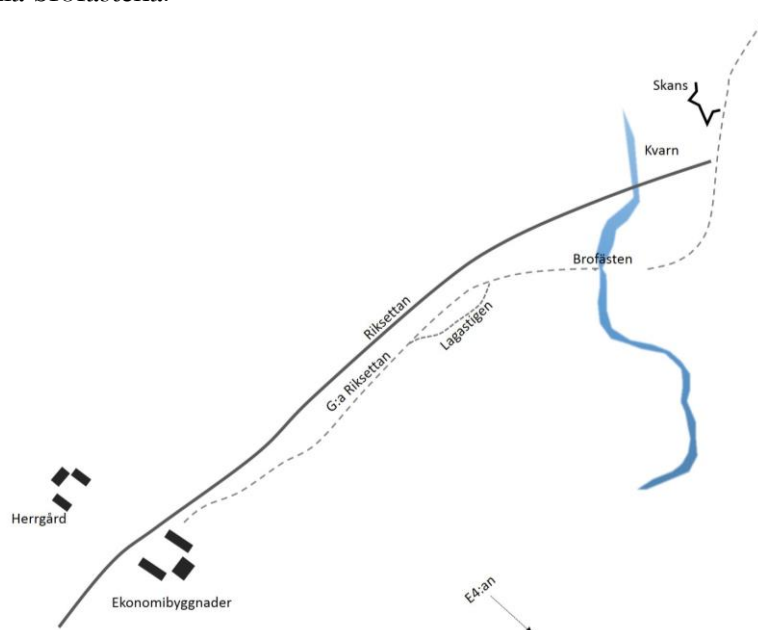

Fig 11. De olika generationernas kommunikationer syns tydligt norr och öster om Toftaholm.

Illustration: Emy Lanemo

Fig 12. Den gamla riksetttans sträckning i de ädellövsrika hagmarkerna.

Foto: Stefan Höglin

Landskapet är fornlämningsrikt, och här finns såväl lämningar från sten-, brons- och järnålder som militärhistoriska lämningar från olika tider. I ett försvarsstrategiskt läge, strax intill Toftaån och invid landsvägens gamla sträckning ligger lämningarna efter en skans uppförd under 1650-talet. I landskapet utanför riksintresseavgränsningen finns flera lämningar som vittnar om områdets koppling till de dansk-svenska krigen, bland annat Torsborg (även kallad Danaborg) som ligger vid Lagans utlopp i Vidöstern men även minnesmärken och flera platsnamn. Ett flertal vägmärken längs med väg 557 samt längs med gamla Riksettans sträckning i herrgårdens hagmarker visar på landsvägens sträckning.

Hela östra stranden av Vidöstern och området kring Toftaholm är synnerligen fornlämningsrikt med de flesta förhistoriska och historiska perioderna representerade. Inom riksintresset finns fyra boplatser, de flesta i anslutning till impediment i odlingsmarken. Flera monumentala bronsåldersrösen, bl.a. Älgarör med 25 m i diameter, vittnar om områdets centrala betydelse redan under bronsålder. Öster om väg 557 finns även flera fornlämningslokaler med lämningar som kan härröras till bronsålder såsom skålgropar och omfattande arealer av fossil åkermark. Ett större gravfält, beläget strax väster om väg 557, med ca 100 gravar bestående av högar och ett antal resta stenar kan härröras till yngre järnålder. I anslutning till Toftaholms herrgård och landsvägen finns även en runsten vars text lyder: "...satte stenen efter sin broder Fare. Gud hjälpe anden."

Fig 14. Landskapet är fornlämningsrikt. Strax söder om Toftaholms herrgård finns ett högggravfält med flera resta stenar, väl synligt från vägen. Fig 15. Runstenen vid entrén till Toftaholms herrgård. Foto: Stefan Höglin och Emy Lanemo

KORT HISTORIK

*En betydande by
under järnålder
och medeltid*

Toftaholm ligger i Dörrarps socken. I socknen finns byarna Flattinge, Hallsjö och Dörrarp där den sistnämnda utgör sockencentrum och socknens största by. Området ingår i Finnvedens centralbygder, och bosättningar har funnits i området sedan stenålder-bronsålder. Flera monumentala bronsåldersrösen (särskilt Älgarör 31:1), och ett omfattande järnåldersgravfält (Dörrarp 33:1) visar på en relativt omfattande bygd under bronsåldern och järnåldern. Under medeltiden fanns byn Tofta, till vilken järnåldersgravfältet bör haft koppling under yngre järnålder. Byn omfattade under medeltiden åtta hemman, vilket är en stor by i regionala mått mätt. Endast i Värends och Finnvedens centralbygder återfinns byar med fler än sju hemman (se fig 8.)

*Ett landskap
präglad av frälsets
närvaro och
utsattheten under
de dansk- svenska
krigen*

Dagens landskap är till stor utsträckning präglad av frälsets närvaro på Toftaholm. Gården utgjorde en av släktens Stenbocks huvudgårdar, innan den övergick i släkten Bondes ägor under det senare 1600-talet. Båda släkter har tillhört riksrådsadeln och spelat viktiga roller i krigstider, samt innehaft regionalt viktiga poster såsom häradshövding och landshövding. Herrgårdsmiljön och omkringliggande landskap präglas också av områdets utsatthet och militärstrategiska plats under de många krigen mellan danska och svenska kronan. Tofta skans, de medeltida befästa gårdarna, Danaborg (även Torsborg) och platsnamn som vittnar om sägnerna kopplade till krigen visar alla på detta.

*Erikstad -
Danaborg:
Toftaholm som ett
resultat av
stormningen 1455*

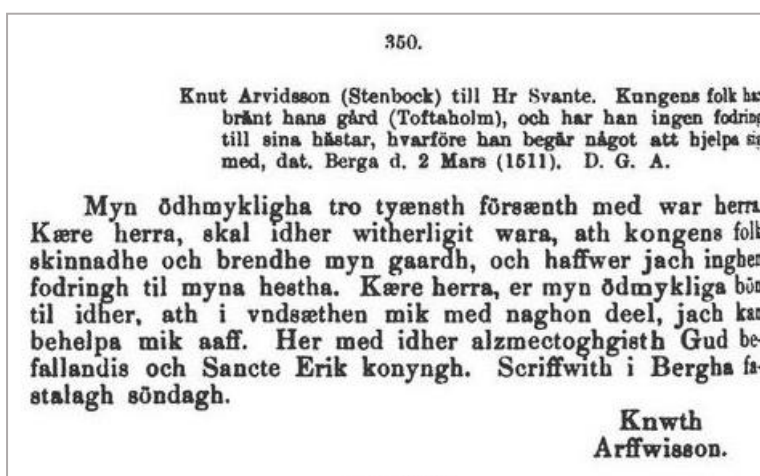
Under medeltiden bestod tre av byns hemman av frälsehemman, och åtminstone två av dessa tillhörde den äldre Stenbocksätten med säte på Eriksstad, en sätesgård belägen på västra sidan om Vidöstern. Under en av Kalmarunionens många oroliga tider intogs Sunnerbo härad av danska trupper. Vid Vidösterns sydspets och vid ett strategiskt läge i mötet mellan Lagan, landsvägen och Vidöstern ligger idag resterna av borgen Danaborg, vilken tros ha uppförts av de danska styrkorna under denna frammarsch. Vid det svenska anfallet 1455 brändes och förstördes både Danaborg och Erikstads sätesgård. Anfallet ledde till att Olof Jönsson Stenbock, herre över Erikstad, brann inne på sin gård, att sonen Gustav Olofsson togs till fånga och att släktens alla tillgångar konfiskerades. Bara ett fåtal år senare, när Kristian I valdes som kung över Sverige, fick Stenbocksätten tillbaka de indragna godsena. Nu flyttades godscentrum till Tofta, en befäst gård byggdes upp i ett väl skyddat läge på Stenhusholmen och fick namnet Toftaholm, och under några få år på 1460-talet förvärvades så återstående gårdar i byn Tofta. Samtidigt utökade Gustav Olofssons hela sitt godsintresse med fler än 60 gårdar i Finnveden, han blir både riksråd och får Sunnerbo härad i förläning av Kristian I, och blir därmed häradshövding. Ätten Stenbock befäster därmed en stark ställning i hela västra Kronoberg.

*Ett tidstypiskt
perifert läge*

Den perifera placeringen på Stenhusholmen är typisk för de medeltida sätesgårdarna, vilka ofta placerades i goda försvarslägen vid en sjö eller ett vattendrag istället för i direkt anslutning till de bästa jordarna. Anledningen till de

Sunnerbo - ett
utsatt läge i
krigstider

perifera placeringarna kan dels vara av försvarstekniska skäl, men också en vilja att fysiskt skilja ut den ståndsmässiga bebyggelsen från bondbebyggelsen. Stenhuset på holmen kan också ha fungerat som en husborg, ett försvarsfäste, för en möjlig sätesgård på fastlandet. Bygderna längs med de stora kommunikationsstråken i gränsbygden, såsom Nissastigen och Lagastigen, var hårt utsatta i krigstider. Trots det relativt skyddade läget så framstår det som om sätesgården har skövlats flera gånger under 1500-talet. Från 1511 finns ett brev bevarat där Knut Arvidsson Stenbock väddar om ekonomisk hjälp till den svenske riksföreståndaren Svante Nilsson Sture efter att Toftaholm har blivit skändat och nedbrunnet av de svenska härarna.

Brev från Knut Arvidsson Stenbock. Ingår i en samling av medeltida material som insamlats i tyska och danska arkiv under 1850-1880-talet. Carl-Gustav Styffe, *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiv*, del 5, 1884.

Källa: Project Runeberg, <http://runeberg.org/biskandhi/5/0626.html>

Stenhuset tros slutligen ha ödelagts under det Nordiska sjuårskriget, ett krig som drabbade hela Sunnerbo härad särskilt hårt (se fig 9.). Det finns inga historiska källor för att direkt belägga att Toftaholms stenhus verkligen brändes ned under ett av de många krigstågen, utan den första säkra uppgiften om stenhusets skick finns i 1667 års "Rannsakningar efter antikviteter". Där beskrivs gården som "itt stort gammalt taaklöst Steenhws, bygd såsom een gemen bondakyrkia. Stenhuset står alltså säkert som ruin år 1667, och verkar så ha gjort under en längre tid.

Fig 16. Ruinerna efter den befästa gården på Stenhusholmen. Ruinen är väl synlig från herrgårdens mangårdsbyggnad på andra sidan sundet.

Foto: Stefan Höglén

*Ett säteri etableras
på fastlandet*

Under 1640-talet, parallellt med den omfattande säterbildning som pågick i hela Sverige, övergick godset genom giftermål till Bondesläkten och ett säteri bildas. Stenbocksätten, som under hela medel- och Vasatiden periodvis vistats på Toftaholm och periodvis på Torpa stenhus i Västergötland, flyttar nu definitivt sitt godscentrum till Torpa. På 1685 års karta finns säteriet utmarkerat i samma läge som nuvarande herrgårdsbyggnad. Förflyttningen av gårdscentrum från Stenhusholmen till Vidösterns strand på fastlandet är typisk för sätesgårdarnas utveckling under 1600-talet. Till skillnad mot de medeltida sätesgårdarna så etablerades säterierna i anslutning till den odlade bygdens centralområden och ofta i ett iögonfallande läge, gärna på en höjd med vida utblickar över odlingslandskapet eller en sjö eller vattendrag. I samband med säterbildningarna avhystes ofta byarna och marken uppgick i säteriets, och det är under denna tid som byn Tofta bör ha avhysts.

*Det förvarsmässiga
temat förstärks
1657 med
uppförandet av
Per Brahes skans*

1600-talet var en fortsatt orolig tid i gränsbygderna mellan de svenska och danska rikena. Under åren 1657-1658 rådde det s.k. Karl X Gustavs första danska krig, det krig som skulle sluta med den avgörande Roskildefreden. Kriget bedrevs på flera fronter, och medan stora svenska trupper tågade in i Danmark söderifrån så samlades de svenska trupperna i Markaryd under riksdrotsen Per Brahe den yngre. Från Markaryd genomfördes flera svenska offensiver, och för att hålla den svenska positionen så byggdes ett flertal skansar kring Markaryd; Traryds skans, Kylthults skans och troligen även Hylte skansar. En ytterligare skans byggdes på order av Per Brahe strax norr om Toftaholm för att möta ett eventuellt danskt framträngande utmed Lagadalen. Skansen uppfördes 1657 på en försvarsstrategisk plats vid det smalaste näset mellan Vidöstern och Flåren och strax intill den gamla landsvägen. Skansen är stjärnformad och riktad mot söder med en huvudvall som är ca 30 meter lång, och murar av granitblock och jord som är ca 3 meter breda.

*En av flera skansar
i Lagadalen*

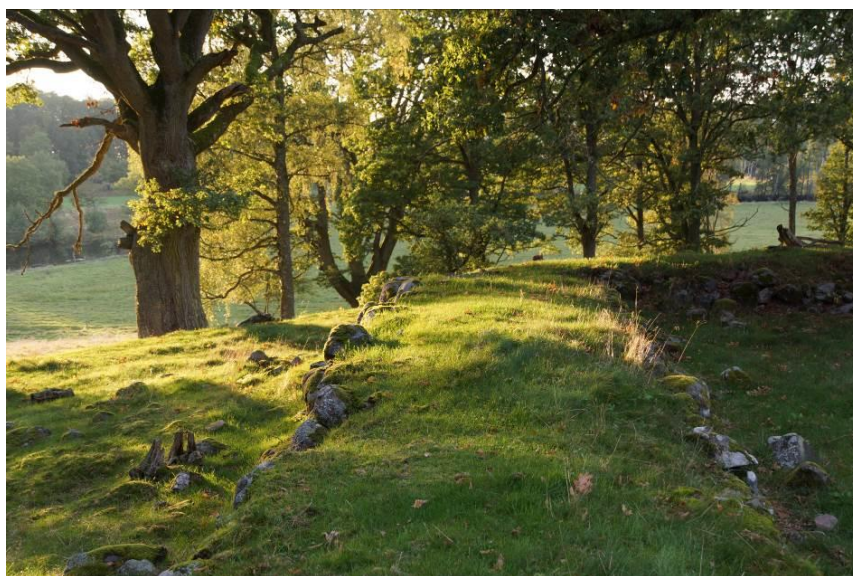

Fig 17. Utsikt mot Toftaån från Tofta skans sydsida. Murarnas sicksackmönster syns tydligt.

Foto: Stefan

*Pensionat och
hotell sedan tidigt
1900-tal - riksvägen
erbjuder ett gott
läge*

Toftaholms herrgård ägdes från 1660-talet till 1920-talet av släkten Bonde och utgjorde under slutet av 1800-talet en av Smålands största herrgårdar med ett storjordbruk med omfattande produktionsmarker och fjorton torp. Sedan 1900-talets första årtionden har Toftaholms herrgård fungerat som pensionat, och herrgården har styckats av från sina jordbruksmarker. Läget intill landsvägen och senare Riksettan var väl utvalt för hotellverksamhet. Dagens byggnadsbestånd är delvis resultatet av två bränder, herrgårdens corps-de-logi uppfördes 1871 efter att det tidigare hade totalförstörts i en brand 1809 och den norra flygeln är återuppbyggd efter en brand 1921. Den södra flygeln bör därför utgöra gårdens äldsta byggnad, med anor från 1600-1700-talet.

Fig 18. Toftaholms byggnadsbestånd sett från ovan. Den södra flygeln bör utgöra herrgårdens äldsta byggnad. Foto: Toftaholm.se

EN GRÄNSADEL MED NÄRA KOPPLING TILL KRIGEN

Småland har utmärkts av en hög andel frälsejord, högre än riket i genomsnitt under medeltid och tidigmodern tid och vid medeltidens slut var ca fyra av tio gårdar i nuvarande Kronoberg ägda av frälset. Lågfrälset, med huvudsakligen mindre egendomar bestående av en eller ett fåtal gårdar, var utbrett. Frälsejorden var dock mycket ojämnt fördelad, och den stora huvuddelen ägdes av ett fåtal storgodsägare. Under medeltidens slut utgjorde t.ex. Trollesläktens Bergkvara, med sina ca 400 gårdar i Varend och Sunnerbo, det i särklass största godskomplexet i Småland. Men även Stenbocksättens Toftaholm hörde definitivt till Smålands storgods (omfattande ca 60 gårdar under medeltidens slut).

Det talrika lågfrälset i Småland, och särskilt i gränslanden Finnveden och Varend, kan förklaras av gränsbygdens utsatta läge. Eftersom gränsbygdens folk ofta befann sig i situationer där de behövde försvara sig så var det ekonomiskt och socialt fördelaktigt, för de mer burgna, att etablera sig som frälsemän och få kungligt brev på sin status.¹ Samma förhållanden verkar ha gällt i gränsbygdens Västergötland. Många av frälsemännen förblev bara väpnare (*sven av vapn*) och faller inom lågfrälset, medan ett flertal större småländska adelssläkter innehade mer centrala politiska roller. Flera av dessa småländska storgodsägare tillhörde riksadeln och hade nyckelroller i krigsföringen under de många krigen mellan den danska och svenska kronan. Ätten Stenbock var en sådan och merparten av medlemmarna hade viktigare militära poster. Flera av Stenbockarna var utnämnda till fältmarskalkar, generaler eller innehade andra högre positioner inom militären. Gustaf Otto Stenbock, en av de mer kända personerna i Stenbocksätten, blev t.ex. generalguvernör över Skåne efter Roskildefreden och därmed ansvarig för skånelandskapens försvenskande. Även ätten Bonde tillhörde riksrådsadeln med högt uppsatta positioner inom det militära.

Kopplingen mellan herrgårdslanskapet och gränsbygdens krigiska historia är därför stark. Toftaholm, i dess roll som sätesgård för en riksrådsadel med viktiga positioner inom det militära, har haft en strategisk betydelse i flera av de krig som utkämpades mellan danska och svenska kronan, från medeltid till slutet av 1600-talet. Herrgårdens lokalisering invid det utsatta och strategiskt viktiga kommunikationsstråket Lagastigen uttrycks genom såväl ruinerna efter det medeltida Toftaholm som av Tofta skans.

¹ Johansson, Lennart (red.), *Landen kring sjöarna, en historia om Kronobergs län i ett mångtusenårigt perspektiv*, sid 90-91, Kronobergsboken 1999-2000

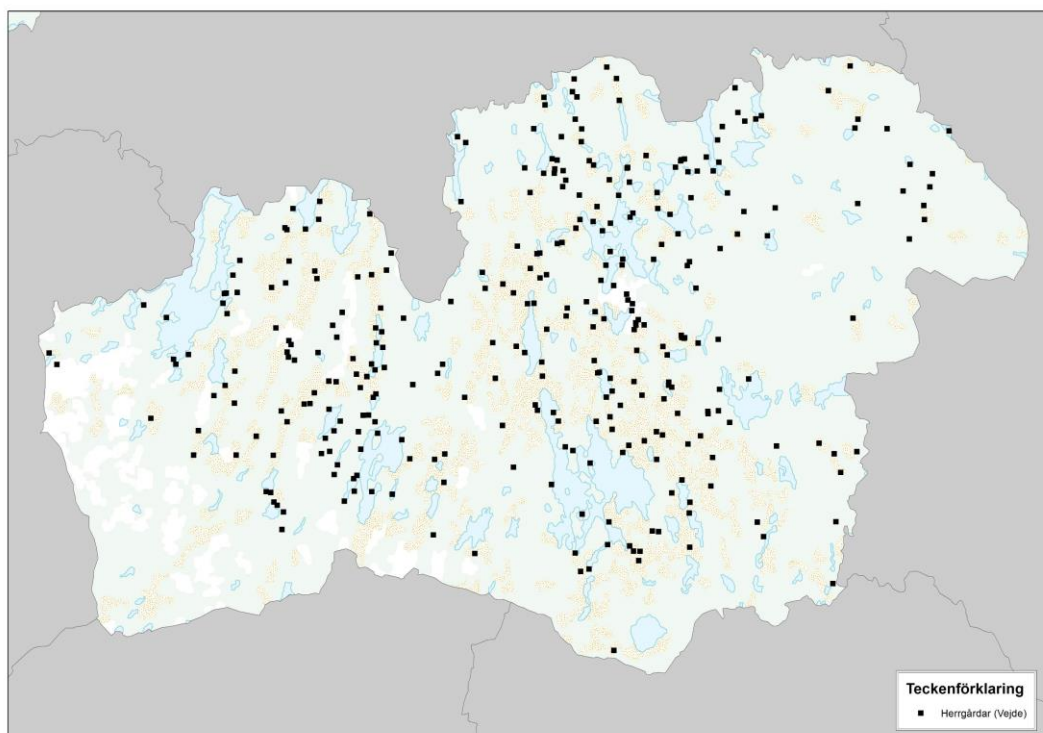

Fig 19. Utbredning av samtliga inventerade herrgårdar i Kronoberg. Källa: Länsstyrelsen i Kronobergs län

Fig 20-21. Toffaholms herrgårdsmiljö på ett flygfoto från 1930. Bild t.h. visar ruinen på Stenhusholmen, foto: Stefan Höglin.

EN HERRGÅRDSBYGD LADDAD MED SÄGNER

Till både herrgården och ett flertal platser runt omkring finns sägner och skrönor knutna som berättar om händelser under de många dansk-svenska krigen. Flera av dessa har uppmärksammats av Ljungby sagomuseum, men också av ägarna till Toftaholms pensionat.

Strax söder om riksintresset Toftaholm finns tre platser som uppmärksammas av Ljungby sagomuseum och som finns registrerade i FMIS (fornlämningsregistret) som ”platser med tradition” och där platsnamnen skvallrar om kopplingar till de dansk-svenska krigen; Krigadal (Dörarp 49:1), Danagrav (Dörarp 39:1) och Blodmossen (Dörarp 48:1). De tre namnen ska, enligt sägnen, minna om ett stort slag mellan danskar och svenskar.² När eller i samband med vilket krig detta slag ska ha stått förtäljer inte berättelsen. Slaget ska, på den plats som benämns Blodmossen, ha krävt så många offer att blodet från de döda steg hästarna till bringan. I Krigadal ska slaget ha varit lika dödligt, och här säger sägnen att blodet från de döda steg hästarna till hovskägget. Krigadal utgörs av en större, böljande öppen odlingsmark strax intill landsvägen, medan Blodmossen utgörs av en trädombäddad större mosse. Folktraditionen berättar att en människohuvudskalle ska ha legat vid en enbuske i Krigadal. Så länge det var krig ska den ha legat ovan jord, men en präst ska, i mitten av 1700-talet, lyft bort den för att den missbrukades av den vidskepliga allmogen. Sägner berättar vidare att ett hundratal danska soldater ska ha begravts på den plats som idag kallas Danagrav. Platsen utgörs av en dunge på impediment mellan två större åkerarealer.

Strax söder om dessa platser finns Fika kors, ett minnesmärke med starka sägner knutna till sig, och som också uppmärksammats av Ljungby sagomuseum. Minnesmärket består av ett rest kors i sten, strax in till landsvägens östra kant. Det finns flera sägner som söker förklara korsets innebörd. En sägen säger att den danske härföraren som stupade tillsammans med sina män i Krigadal ska ha hetat Ficke eller Fika, och att ett kors ska ha rests på denna plats till hans minne. Korset ska ursprungligen ha varit av trä, och den danska kronan ska ha betalt ägaren till Toftaholm för att denne skulle underhålla och byta ut korset. 1827 ska träkorset ha ersatt av det nuvarande stenorset. Det finns en handfull ytterligare sägner som på olika vis förklarar bakgrunden till korset, flera av dem utan koppling till krigen. Även till Toftaholm, Tofta Skans och Danaborg finns sägner och berättelser av olika slag knutna. Om Danaborg berättas det att borgen ska ha påbörjats av de danska härarna 1455, men att den redan samma år brändes ned av svenskarna och därefter kallades för ”Danasorg”. Det ska även ha funnits sägner som omfattar både Danaborg och Tofta skans. Om en av striderna berättas att svenskarna blivit slagna söderut och på sin flykt mot norr stannat vid Dörarp, där lät de sko om hälften av sina hästar så att skorna vändes bak och fram. Den ena hälften ska ha

² Fischer, J (red.), *Nya Smålands beskrifning, Albo och Sunnerbo härader, Växjö 1914*, sid 49-51.

vänt om för att förvilla danskarna och förskansa sig vid Danaborg, medan den andra hälften reste upp mot Tofta skans.

De mångfald av sägner som finns knutna till olika platser i landskapet runt omkring Toftaholm, och som manifesterar sig genom platsnamn, minnesmärken och genom kopplingen till fysiska lämningar i landskapet, vittnar om hur påverkad befolkningen i Dörarp socken blev av de många olika krigen mellan danska och svenska kronan. Minnena från krigen och den stora belastning som både svenska och danska trupper innebar för bondebefolkningen i området har översatts i sägner, myter och berättelser som lever kvar. Trots att de historiska beläggen för sägnerna är svåra att finna, eller att sägnerna ofta saknar anknytning till en angiven tidsepok eller till ett precist slag, så vittnar de därför om viktiga historiska processer i denna del av en småländska gränsbygden.

Fig 22-23. Mytomspunna platser med anknytning till krigen finns markerade och namngivna på kartan till vänster. Källa: FMIS

Längst ned t.h. Fika kors. Foto: Stefan Höglin

EN AV FLERA MILITÄRHISTORISKA MILJÖER LÄNGS MED LAGAN

Toftaholm är en av flera miljöer längs med Lagadalen där spåren efter de upprepade krigen från medeltid till slutet av 1600-talet är tydliga. Tofta skans är ett av de tydligaste fysiska spåren, och skansen hör samman med övriga skansar som finns bevarade längs med Lagastigen, där samtliga är belägna i Markaryds kommun. Tofta skans bör dessutom vara samtida med dessa (Traryds skans, Kylhults skans och Hylte skansar). Hylte skansar är inte daterade, men det är rimligt att anta att även dessa är samtida, och uppfördes av Per Brahe under Karl X Gustavs första danska krig, 1657-58. Det finns tidigare uppgifter om flera skansar runt om i Kronoberg, men i FMIS(fornlämningsregistret) finns endast ett antal skansar registrerade, samtliga i Västra Kronoberg.

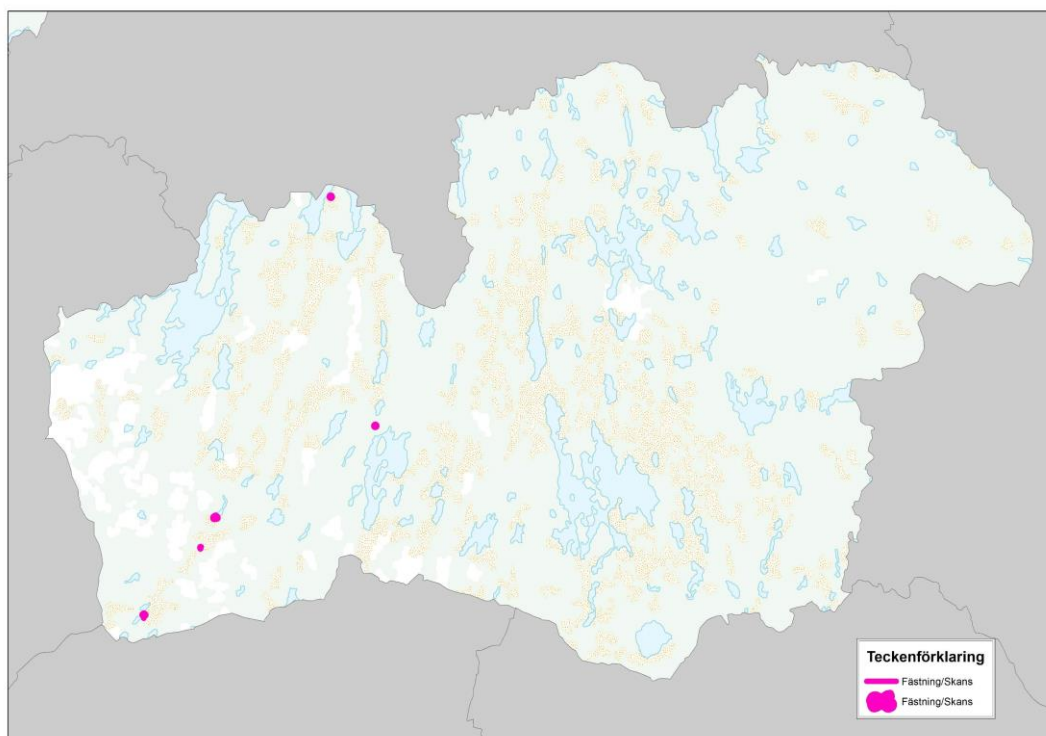

Fig 24. Kartan visar skanslämningar i Kronobergs län enligt fornlämningsregistret. Traryds (Traryd 18:1) och Kylhults skansar (Traryd 37:1) är båda daterade till 1650-tal. Hylte skans (25:1) är ej daterad, men har 15- och 1600-talets typiska stjärnform och sicksackformade vall (25:2). I Hylte socken finns ytterligare en förmodad skanslämning (26:1) av mer otydlig karaktär. I Agunnaryd socken, strax norr om sjön Möckeln, finns en förmodad skanslämning med otydlig karaktär (Agunnaryd 41.1). Tofta skans (Dörarp 38:1) är den nordligaste av Västra Kronobergs skansar, och bör därför ha haft en något avvikande funktion jämfört med de samtida skansarna i södra Lagadalen. Källa FMIS

Sammantaget visar dessa skansar på utvecklingen av krigskonsten under 1500- och 1600-talet, och på den småländska gränsbygdens utsatta och strategiska läge under 1600-talets dansk-svenska krig.

Definition Skans (Ur Riksantikvarieämbetets fornlämningstypslista):

System av bastioner, murar, jordvallar, vallgravar, byggnader etc., både permanent och tillfälligt besatta. Kommentar: Avser lämningar som huvudsakligen dateras till 1600-1900-tal (jfr Borg). Innefattar förutom fästningar och skansar, även fältläger och härläger. Fältläger används för en enkel vall som lagts upp av trupp, som slagit läger i krigs- eller fredstid. Även mer omfattande härläger som upprättats i krigstid återfinns i denna lämningstyp, även om de inte förefaller ha varit befästa.

Andra förmodade fysiska lämningar från krigstiderna är Danaborg och ruinen efter Toftaholms befästa gård på Stenhusholmen samt på Husholmen. Dessa båda lämningar kategoriseras som lämningstypen borg, d.v.s. en militär lämning daterad till perioden medeltid-1500-tal. Borglämningarna är fler i länet, och relativt jämnt utspridda i framförallt Finnvedens och Värends centralbygder, med en tyngdpunkt på länets södra gränstrakter. Borglämningar kan återspegla olika typer av användningar. De tidiga kungliga slotten ingår i ett sorts tidigt centralt försvar, men borgarna uppfördes i allmänhet på ett enskilt eller lokalt initiativ och representerar snarare enskilda stormäns försvarsbehov. I Toftaholm representerar de två borgarna på Husholmen respektive Stenhusholmen ett enskilt försvarsbehov, medan Danaborg är en militär lämning från kriget. Såväl borglämningarna som Tofta skans är lokaliserade till strategiska platser i landskapet, med kontroll över viktiga kommunikationsstråk och vid smala passager eller i goda försvarslägen.

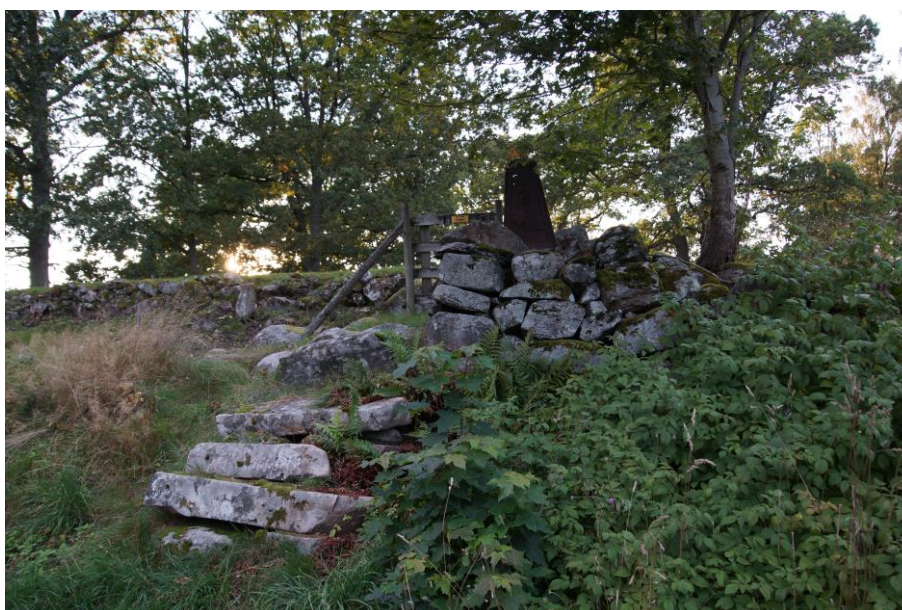

Fig 25. Invid trappan upp till Tofta skans står en milstolpe. Skansen var strategiskt belägen invid 1600-talets landsväg.

Foto: Stefan Höglin

BEDÖMNING

MILJÖNS RIKSINTRESSANTA VÄRDE

Toftaholm är en av de miljöer i länet som tydligast och mest koncentrerat återspeglar gränsbygdens utsatthet under de upprepade krigen mellan den svenska och danska kronan. Landskapet återspeglar på ett mångfacetterat sätt medeltidens och 1500-1600-talens krig. Både genom militärhistoriska lämningar, sägenomspunna platser med illustrativa platsnamn och genom en sätesgård som under samtliga krigstider har ägts av två nationellt och regionalt viktiga adelssläkter med viktiga positioner inom det militära. Miljön är i sin helhet belägen invid det nationellt viktiga kommunikationsstråket Lagastigen, en lokalisering som gjorde att platsen var både strategisk och särskild utsatt under krigstider. De militärhistoriska lämningarna efter Tofta skans ingår i ett band av typiskt stjärnformade skansar vilka uppfördes i Markaryd och längs med Lagadalen under det krig som skulle leda fram till freden i Roskilde (1657-58)

Toftaholms herrgårdsmiljö har i sig en tydlig koppling till krigen, men bör även bedömas såsom riksintressant i sin egenskap av en av länets herrgårdar. Småland har utmärkts av en hög andel frälsejord, högre än riket i genomsnitt under tidigmodern tid. Ett mindre antal storgods ägde en betydande andel av frälsegårdarna i Småland, medan ett lågfrälse med en eller ett fåtal gårdar i övrigt dominerade. De många herrgårdarna och deras påverkan på landskapet är därför ett regionalt uttryck för herrgårdsväsendets framväxt – från medeltid till 1800-talet. I Toftaholm, liksom i de riksintressanta herrgårdsmiljöerna Bergkvara och Jät är utvecklingen från en perifert belägen medeltida sätesgård till ett centralt placerat säteri särskilt tydlig. Den täta fornlämningsbilden, med bronsåldershögen Älgarör och järnåldersgravfältet som en gång hört till byn Tofta, visar att bygden har en lång kontinuitet som centralbygd. Järnåldersgravfältet ingår i det stråk av relativt homogena höggravfält som följer och riktar sig mot Lagastigen, från Hamneda i söder till Toftaholm i norr.

I Kronoberg har ca 180 herrgårdsmiljöer av varierande ålder, storlek och karaktär registrerats i en länsomfattande inventering³. Åtta stycken av dessa miljöer ingår i fem av länets riksintressen, antingen som en komponent i en centralbygd med lång kontinuitet eller som ett eget riksintresse. Ur både ett regionalt och ett nationellt perspektiv är det relevant att länets riksintressen omfattar en viss spridning av de många småländska herrgårdsmiljöerna.

³ | *Vejdes fotspår: Bland herrgårdar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen i Kronobergs län 2003

Toftaholm – fördjupad beskrivning av en kulturmiljö av riksintresse – Länsstyrelsen i

Kronobergs län 2015

En av de miljöer
som tydligast
återspeglar
gränsbygdens
utsatthet

Ingår i ett band av
skansmiljöer längs
med Lagan

En av många
småländska
frälsegårdar

En herrgårdsmiljö
där utvecklingen
från en perifert
belägen sätesgård
till ett centralt
placerat säteri är
särskilt tydlig
(precis som i
riksintressena
Bergkvara och Jät)

ANDRA RIKSINTRESSANTA MILITÄRHISTORISKA MILJÖER

Ca 200 riksintressen av landets totalt ca 1650 stycken utgörs av miljöer där de militära inslagen har utgjort en utpekande grund för riksintresset. De utpekade riksintressena sträcker sig från forn- och medeltidens borgmiljöer till den moderna tidens organiserade försvarssystem. En del av dessa bildar egna riksintressen, medan andra ingår i stadsmiljöer eller är anslutna till kommunikationsmiljöer av riksintresse. Grunderna för urvalet inom denna kategori är knapphändigt redovisade. En första uppdelning torde dock kunna göras mellan de miljöer som representerar det nationellt organiserade försvarets anläggningar, med dess utveckling från framförallt 1500-talet och framåt, och de forn- och medeltida borgmiljöer som uppförts på lokala eller enskilda initiativ.

De totalt ca 60 riksintressanta borgmiljöerna utgörs av befästa anläggningar och bosättningar från forn- och medeltiden. Dessa fördelas relativt jämnt över Syd- och Mellansverige, och är lokaliserade till såväl kustområden som till inlandet. Spår av flera av de mer betydelsefulla medeltida befästningarna, såsom Stockholm, Nyköpingshus, Stegeholm, Kalmar, Älvsborg och Örebro, ingår i de riksintressanta städerna. De militära miljöer som hör till riksförsvarets anläggningar från 1500-tal och framåt innefattar såväl fästnings- och skansmiljöer som regementsmiljöer och regementsstäder. Fästnings- och skansmiljöerna följer i de flesta fall riksgränsen, med en övervikt på Syd- och Mellansveriges kustområden. Ett antal riksintressanta skansmiljöer längs den tidigare dansk-svenska riksgränsen finns även utpekade, liksom en handfull miljöer i Storsjöbygden.

Det finns ca 25 riksintressen i södra Sverige som helt eller delvis motiveras av och innehåller fysiska spår efter de dansk-svenska krigen. En betydande andel av dessa utgörs av stadsmiljöer där spår av befästningar delvis präglar staden (t.ex. Malmö, Landskrona, Halmstad, Varberg, Göteborg, Jönköping). Men i urvalet finns även ett antal gränsmiljöer och fästnings/skansmiljöer där platsens militärstrategiska funktion under medeltid och 1500-1600-talen är särskild läsbar. Totalt finns ca 6 riksintressen som minner om krigen i Skåne, 5 i Blekinge, 3 i Halland, 8 i Västra Götalands län och 2 i Jönköpings län.

I Kronoberg som, precis som Västra Götaland och Jönköpings län, utgjort en tidvis mycket ansatt gränsbygd finns inget riksintresse där den militärhistoriska aspekten uttalat utgör motivet. Toftaholm är det riksintresse där militärhistoriska anläggningar, tillsammans med en fornlämningsrik herrgårdsmiljö, tydligast utgör en del av motivet. I två av Kronobergs regionala kulturmiljöområden ingår södra lagadalens fästnings- och skanslämningar; Kylhults skans ingår i det regionala kulturmiljöområdet Gräsholma, och Hylte skansar ingår i det regionala kulturmiljöområdet Hannabad och Hylte. Länets historia som utsatt och

strategiskt viktig gränsbygd är en väsentlig del av länets kulturmiljöprofil, och bör därför återspeglas i länets riksintressanta urval.

FYSISKA UTTRYCK I LANDSKAPET

En mångfacetterad miljö som visar gränsbygdens utsatthet under de dansk-svenska krigen

- Tofta skans, i ett försvarsstrategiskt läge vid det smalaste näset mellan Vidöstern och Flåren, i närhet till såväl Lagastigen som till Toftaån. Skansens stjärnform och riktning mot söder, det högt belägna läget och de fria utblickarna ned mot Toftaån
- Ruinen efter den befästa gården på Stenhusholmen, med sitt för medeltida sätesgårdar typiska läge på en udde i Vidöstern.
- Riksettans sträckning liksom spår efter äldre vägsträckningar i hagmarkerna i form av vägsträckningar, vägstenar, väghållningssten, trädrader och brofästen över Toftaån. Delar av Riksettans sträckning och vägkropp präglas av 1950-talets vägbyggande, men närheten till högggravfältet och runstenen samt herrgården illustrerar vägens långa kontinuitet
- Platsnamn som skvallrar om kopplingar till de dansk-svenska krigen; Krigadal, Danagrav, Blodmossen. Platsernas naturgeografiska karaktär med Krigadals öppna, och böljande odlingsmark, Danagrav som utgörs av ett trädbevuxet och stenigt impediment samt mossen vars södra del fått namnet Blodmossen. (Enligt föreslagen utvidgning)
- Minnesmärket Fika kors och dess placering intill Riksettan. (Enligt föreslagen utvidgning)
- Lämningarna efter Danaborg med tillhörande vallar. Dess strategiska läge invid Lagans utlopp i Vidöstern och strax intill vägen. (Enligt föreslagen utvidgning)

En sammansatt herrgårdsmiljö med koppling till krigen - från medeltid till sent 1600-tal

- Toftaholms herrgårdsanläggning med byggnader från 1700-talet till 1900-talet i strängt symmetrisk uppbyggnad. Herrgårdens läge strax intill Vidösterns strand, i närhet till Stenhusholmen och med utblickar över sjön. Ekonomibyggnader i avskilt men symmetriskt läge i förhållande till gården.
- Rester efter en befäst gård på Husholmen, samt ruinerna efter en befäst gård på Stenhusholmen och deras tidstypiskt avskilda lägen. Stenhusets visuella kontakt med Toftaholms herrgård.

- Runsten vid entrén till Toftaholms herrgård, och med koppling till vägen.
- Bronsåldersröset Älgarör, och ett höggravfält från yngre järnålder intill vägen visar på vägsträckningens kontinuitet och på platsens betydelse i socknen från bronsålder till medeltid. De visuella sambanden mellan väg, gravfält och herrgård.
- Den öppna och bördiga jordbruksmarken, herrgårdsmiljön, vägen, gravfälten och placeringen i fortsättningen av Lagaåns dalgång är alla viktiga komponenter för att förstå miljön, där goda kommunikationer och den goda sedimentjorden har varit förutsättningarna för den tidiga och långa bosättningskontinuiteten

Fig 26. Bronsåldersröset Älgarör ligger högt beläget i de öppna hagmarkerna. De fria utblickarna mot och från röset är viktiga att värna. Foto: Stefan Höglin

Fig 27-28. Bronsåldersröset Älgarör och höggravfältet är båda väl synliga och karaktärsskapande fornlämningar som vittnar om områdets kontinuitet som centralbygd. Fig 28-29. Spår knutna till områdets kommunikationshistoria är bärande för riksintresset. De olika generationernas vägsträckningar är väl synliga hagmarkerna, och invid Tofta skans markerar en milstolpe landsvägens gamla sträckning. Fig 30-31. Landskapet är rikt på militärhistoriska lämningar av olika slag och från olika tider. Ruinen på Stenhusholmen och Tofta skans är några av de mer iögonfallande.

Foto: Stefan Höglin.

RIKTLINJER

Att ta tillvara ett riksintresse i planering eller projektering handlar dels om att utnyttja värdenas potential för en hållbar utveckling, dels om att förhindra påtaglig skada. En åtgärd får, enligt miljöbalken 3 kap 6 §, inte leda till att riksintresset påtagligt skadas. Samtidigt bär ett riksintresse på resurser och möjligheter som ska tas tillvara i samhällsplaneringen. Följande riktlinjer ger ett antal exempel på hur skada kan undvikas, och miljön vårdas, stärkas och utvecklas:

- Bebyggelse eller verksamhet som i skala, karaktär eller lokalisering inkräktar på Toftaholms relativt ensamliggande läge och dominans i landskapet kan medföra påtaglig skada. Mindre avstyckningar utanför den öppna odlingsmarken kan sannolikt genomföras utan att skada miljöns läsbarhet. Skala, lokalisering och utformning är i dessa fall en viktig aspekt.
- Bebyggelse som hindrar den visuella kontakten mellan Toftaholm och stenhuset, eller som minskar de öppna utblickarna från herrgården ut mot Vidöstern och omkringliggande holmar riskerar att medföra påtaglig skada.
- Bebyggelse eller andra verksamheter som inkräktar på Danaborgs och Tofta Skans långa utblickar över landskapet, eller kontakten mellan befästningarna och intilliggande vattendrag och vägar riskerar att medföra påtaglig skada. (Enligt föreslagen utvidgning)
- Bronsåldershög, höggravfält, runsten, Tofta skans, Danaborg och lämningar efter de två befästa gårdarna på Husholmen respektive Stenhusholmen tillhör riksintressets bärande värden. Tillstånd enligt 2 kap KML om att rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra en av riksintressets fornlämningar bör i regel inte beviljas. Utgrävningar som syftar till forskning kan genomföras under förutsättning att undersökta element återställs. (Enligt föreslagen utvidgning)
- Bebyggelse eller andra verksamheter som innebär att de sägenomspunna platserna inte längre kan uppfattas riskerar att medföra påtaglig skada. I Krigadal är det viktigt att landskapet även fortsättningsvis utgörs av öppen jordbruksmark. Överföring av odlingsmark till skogsmark, bebyggelse eller andra åtgärder som ändrar miljöns karaktär på ett genomgripande sätt bör undvikas. Bebyggelse på den höjd som kallas Danagrav bör undvikas. (Enligt föreslagen utvidgning)
- Vidgning av vägen eller andra åtgärder inom vägområdet som ger vägen ett mer storskaligt uttryck eller skapar barriärer mellan vägen och

omkringliggande landskap kan medföra påtaglig skada. Utformningen är vid sådana åtgärder en viktig fråga

- Spår av tidigare vägsträckningar med tillhörande element, såsom vägstenar, väghållningssten, trädrader, brofästen ska bevaras. De spår av tidigare vägsträckningar och tillhörande element som finns i Toftaholms historiska hagmarker är inte registrerade i FMIS, detta bör åtgärdas.
- Den utpräglade jordbruksbygden tillhör ett av riksintressets värden. Överföring av odlingsmark till skogsmark, samlad villabebyggelse eller liknande åtgärder som ändrar miljöns karaktär av odlingsbygd kan, beroende på omfattning och lokalisering, medföra påtaglig skada.
- Fortsatt fornvård är grundläggande för att miljöerna ska vara syn- och upplevelsebara.

FÖRSLAG PÅ ÄNDRINGAR

Nuvarande riksintressebeskrivning:

Toftaholm [G 14] (Dörarps sn)

Motivering:

Fornlämningsmiljö från brons- och järnålder i kommunikationsstråk vid sjön Vidöstern med lämningar efter befästa anläggningar både från medeltid och från 1600-talet. (Kommunikationsmiljö, Skansmiljö, Borgmiljö, Herrgårdsmiljö, Odlingslandskap).

Uttryck för riksintresset:

Rösen och skålgropsförekomst från bronsåldern, ett yngre järnåldersgravfält med högar och en runsten. Lämningar efter en befäst senmedeltida sätesgård på "Stenhusholmen" mitt för Toftaholm samt efter en skans från 1650-talet. Herrgårdsanläggning med byggnader från 1700-talet till 1900-talet i strängt symmetrisk uppbyggnad. Odlings- och betespräglad landskap med sentida mossodlingar vid inägomarkernas periferi.

- Nuvarande riksintressebeskrivning lägger fokus på den rika fornlämningsmiljön utan att belysa sambanden lämningarna emellan eller mellan lämningarna och områdets särdrag. De befästa anläggningarnas samband med herrgårdsmiljön lyfts inte explicit. Det tydliggörs inte heller vilket historiskt skeende eller företeelse som återspeglas genom de befästa lämningarna, eller vilken regional kontext de befinner sig i.
- Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen och bör ingå som komponenter i ett riksintresse endast när de tillsammans med naturgeografin och det omkringliggande kulturlandskapet gör att ett betydelsefullt historiskt skeende särskilt väl kan läsas i dagens landskap. Sambanden mellan de olika fornlämningarna och landskapet behöver därför förtydligas.
- I Kronoberg som, precis som Västra Götaland och Jönköpings län, utgjort en tidvis mycket ansatt gränsbygd finns inget riksintresse där den militärhistoriska aspekten uttalat utgör motivet. Toftaholm är det riksintresse där militärhistoriska anläggningar, tillsammans med en fornlämningsrik herrgårdsmiljö, tydligast utgör en del av motivet. Men nuvarande riksintresse utelämnar många av de platser och lämningar som har koppling till området krigiska historia, och som gör Toftaholm till en av de kulturmiljöer i länet där minnen från de dansk-svenska krigerna kan läsas och upplevas i det fysiska landskapet på ett mångfacetterat sätt.

Förslag ny riksintressebeskrivning:

Motivering: Herrgårdsmiljö intill kommunikationsstråk vid sjön Vidöstern, där sambandet mellan militärhistoriska lämningar, herrgårdsmiljön, sägenomspunna platser och minnesmärken med illustrativa platsnamn och kommunikationsstråket är särskilt läsbara. Sammantaget visar miljön på gränsbygdens stora utsatthet under de många dansk-svenska krigen från medeltid till 1600-talets mitt och på gränsadelns täta kopplingar till krigen. (Kommunikationsmiljö, Skansmiljö, Herrgårdsmiljö, Kognitiv miljö)

Uttryck: Herrgårdsanläggning med byggnader från 1700-talet till 1900-talet i strängt symmetrisk uppbyggnad. Ruiner och spår efter två tidigare befästa medeltida sätesgårdar i tidstypiska lägen på Husholmen respektive Stenhusholmen, den senare med visuell kontakt med herrgårdsanläggningen. Borg- och skansanläggning i försvarsstrategiska lägen med närhet till både vattenvägar och landsvägar och med öppna utblickar mot omgivande landskap. Riksettans sträckning liksom spår efter äldre vägsträckningar med tillhörande vägstenar, väghållningssten, trädrader och brofästen över Toftaån. Runsten och höggravfält från järnåldern med tydlig koppling till kommunikationsstråket, samt den monumentala bronsåldershögen Älgarör vilka båda visar på kommunikationsmiljöns och centralbygdens långa kontinuitet. Platsnamn som skvallrar om kopplingar till de dansk-svenska krigen; Krigadal, Danagrav, Blodmossen och de platsernas naturgeografiska karaktär. Minnesmärket Fika kors och dess placering intill vägen.

Förslag gränsändring

Se karta och beskrivning på sid 42.

KONSEKVENSER

En ändring av riksintressebeskrivningen i enlighet med förslaget lyfter tydligare fram riksintressets värden och framhåller de olika uttryckens samband med varandra och den regionala kontexten de befinner sig i. Toftaholm som en miljö som vittnar om länets utsatthet under de dansk-svenska krigen blir tydligare. För sådan planläggning, bygglov eller annan verksamhet som kräver tillstånd enligt 3 kap 6§ kan den förändrade riksintressebeskrivningen få vissa konsekvenser. Förtydligandet av de olika uttryckens samband med varandra och landskapet kan t.ex. innebära att åtgärder som inte direkt berör något av objekten i riksintresset ändå kan bedömas som olämpligt. Det kan röra sig om åtgärder på eller invid vägen, eller åtgärder som inverkar negativt på viktiga siktlinjer såsom mellan herrgård och Stenhusholmen, eller utblickarna från de militära anläggningarna. Ändringarna innebär även att flera miljöer som tidigare inte ingick i riksintresset införlivas. Här krävs hänsyn för att tillförsäkra att riksintresset tillgodoses (se riktlinjer).

Fig 32. Danaborg/Torsborg är en av de militärhistoriska miljöer som föreslås inkluderas i riksintresset. Borglämningen är en imposant, övertorvad lämning i ett strategiskt och väl synligt läge invid vägen och Lagans utlopp i Vidöstern.

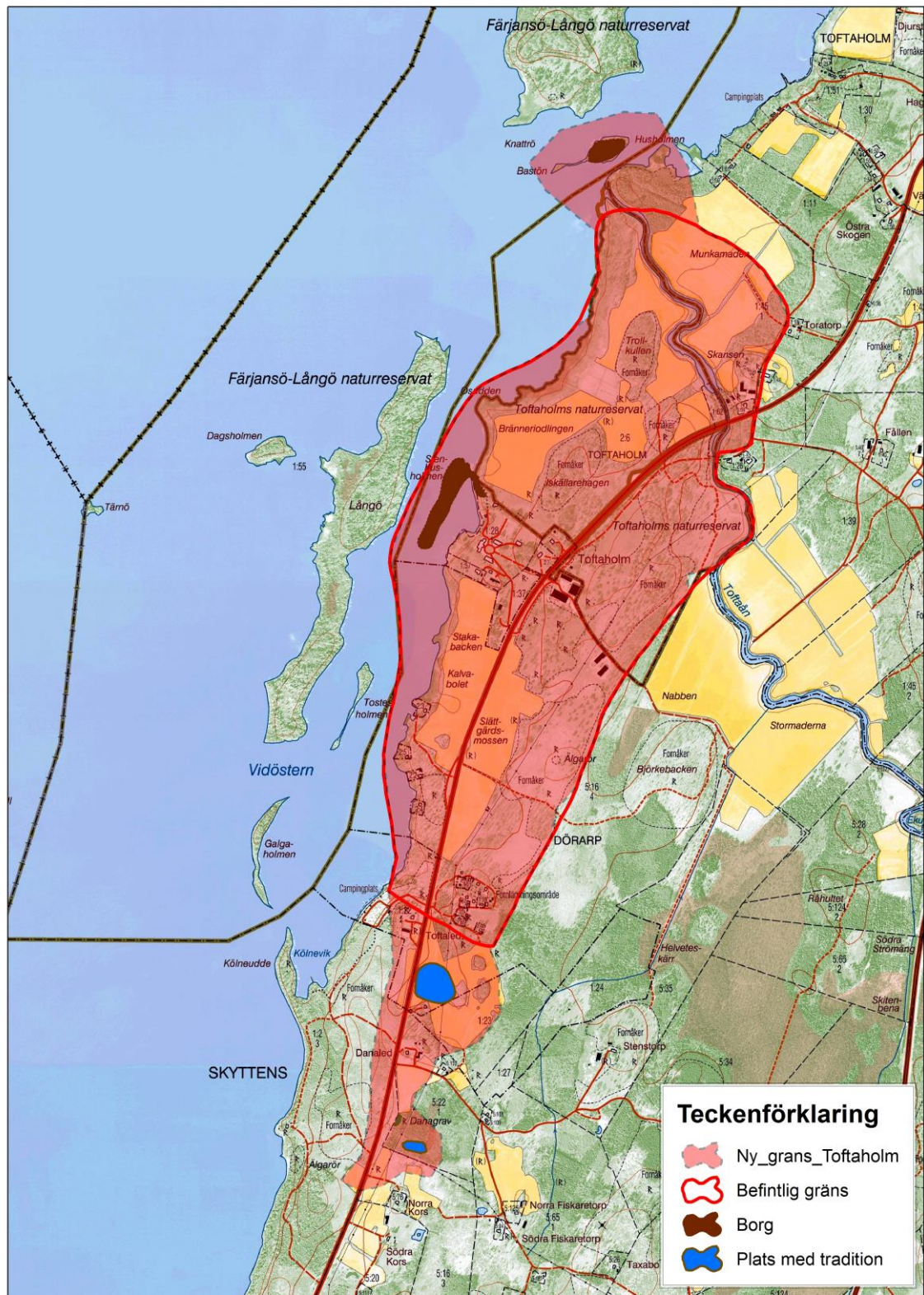
Fig 33. Fika kors, invid Riksettans östra kant, är en av de mytomspunna platser som finns i området runt Toftaholm.

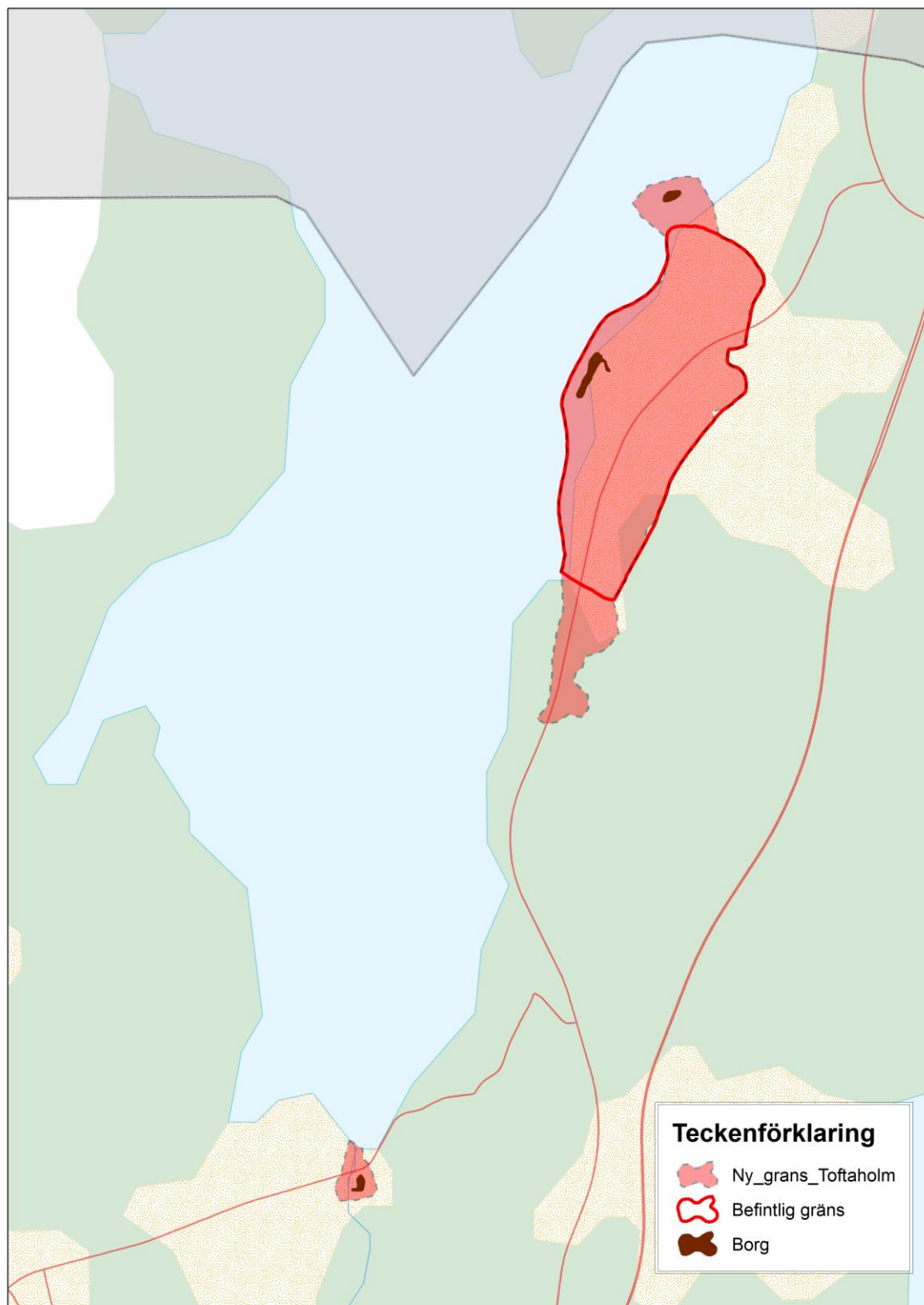
Fig 34. Krigadals öppna och böljande åkermarker. Här säger legenden att ett stort slag ska ha stått. Platsnamnet och det öppna fältet är viktiga fysiska uttryck för att kunna fästa legenden till en geografisk plats.

Gränsen revideras i söder och i norr så att den inbegriper lämningarna efter den befästa gården på Husholmen och de fyra kognitiva platserna söder om riksintresset (Krigadal, Danagrav, Blodmossen, Fika Kors). Danaborg läggs till som en fristående satellit till riksintresset, se karta nästa sida.

Förutom själva borglämningen, vilken skyddas som fornlämning av 2 kap KML, tas även Lagans utlopp i Vidöstern och vägen med inom riksintressets geografiska avgränsning. Det strategiska läget invid vattendrag och väg förklarar borgens placering.

KÄLLFÖRTECKNING

Fischer, J (red.), *Ny smålands beskrivning - Allbo och Sunnerbo härad*, Växjö 1914

Hansson, Martin, *Från renjägare till Viking: En arkeologisk historia om södra Småland*.
Artikel i *Landen kring sjöarna, en historia om Kronobergs län i ett mångtusenårigt perspektiv*,
Kronobergsboken 1999-2000

Höglin, Stefan *Agrarhistorisk landskapsanalys, Kronobergs län*. Länsöversikt. Raä 1998

Johansson, Lennart (red.), *Landen kring sjöarna, en historia om Kronobergs län i ett mångtusenårigt perspektiv*, Kronobergsboken 1999-2000

Sunnerbo, Kronobergsboken 1992-1993

Sunnerbokrönika del 2 - 1600-tal, Stenbockarnas Toftaholm, Föreningen
Sunnerboarkivet. 1997.

Vejde, P. G., *Kronobergs läns herrgårdar - Historisk översikt jämte ägarlängder*, Hylten-
Cavalliusföreningens årsbok 1928-29

Vejde, P.G., *Från Markaryd till Toftaholm - några bidrag till Lagastigens historia*, Hylten-
Cavalliusföreningens årsbok 1934

FMIS, Riksantikvarieämbetet,
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Kommunala planer och program:
Översiktsplan för Ljungby kommun, 2006

Landsbygdsutveckling i strandnära lägen, TÖP 2011

Vindkraftsplan, TÖP 2009

Länsstyrelsen i Kronobergs län:
Kronobergs Natur, Naturvårdsprogram för Kronobergs län, 1989

Regionalt Kulturmiljöprogram,
<http://lansstyrelsen.se/KRONOBERG/SV/SAMHALLSPLANERING-OGH-KULTURMILJO/KULTURMILJOPROGRAM/Pages/default.aspx>